

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Franken vrij in het Zuiden? Een poging tot toetsing van de dependenciatheorie van André Gunder Frank

Hout, W.

Citation

Hout, W. (1985). Franken vrij in het Zuiden?: Een poging tot toetsing van de dependenciatheorie van André Gunder Frank. *Acta Politica*, 20: 1985(1), 3-43. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452533>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452533>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

© 1985 Uitgeverij Boom, Meppel en Amsterdam

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

Frank en vrij in het Zuiden?

Een poging tot toetsing van de dependenciatheorie van Andre Gunder Frank

Wil Hout

1. Inleiding

De dependenciatheorieën zijn sinds het einde van de jaren zestig niet meer weg te denken uit de discussies die in de internationale betrekkingen over de Derde Wereld zijn gevoerd. De belangstelling voor deze theorieën is voor een deel politiek en ideologisch van aard; zij ging samen met een meer algemene interesse voor de problematiek van de ontwikkelingslanden en sloot aan bij ideeën van rechtvaardigheid en van een 'nieuwe internationale economische orde'.

Op wetenschappelijk gebied wekten de dependenciatheorieën eveneens veel belangstelling. De theorieën trachtten een alternatief te bieden voor de traditionele studie van de internationale betrekkingen enerzijds en voor het denken over ontwikkeling anderzijds. Wat de internationale betrekkingen betreft, poogden de dependenciatheorieën naast machtsverhoudingen ook afhankelijkheidsverhoudingen centraal te stellen. Met betrekking tot het ontwikkelingsdenken probeerden zij een alternatief te formuleren voor moderniseringstheorieën, die de idee van een unilineaire ontwikkeling naar een westerse, 'moderne' maatschappijvorm naar voren brachten. Als alternatief hiervoor ontwikkelden de dependenciatheorieën ideeën over onderontwikkeling en structurele ongelijkheid.

Zoals ik hierboven door het schrijven over dependenciatheorieën impliciet heb aangegeven, bestaat er niet zoiets als dé dependenciatheorie. Er zijn slechts dependenciatheoretici, die eigen variaties op het algemene thema van internationale afhankelijkheid en onderontwikkeling presenteren. Björn Hettne kwam na de bestudering van de dependencialiteratuur tot de bevinding dat er hierbinnen tenminste vijf belangrijke verschillen bestaan¹. Deze hebben betrekking op de nadruk die men legt op (1) processen die eigen zijn aan het internationale systeem en aan nationale systemen, (2) interne en externe factoren in nationale ontwikkelingen, (3) sociaal-politieke en economische omstandigheden, (4) tegenstellingen van regionale aard en klassentegenstellingen en (5) het voluntaristische danwel determi-

nistische karakter van de maatschappelijke ontwikkelingen.

Wegens dergelijke verschillen binnen de dependenciabepaling verdient het de voorkeur een eventuele toetsing te beperken tot één theorie uit het gehele scala. In dit artikel houd ik mij bezig met de theorie van Andre Gunder Frank. Twee redenen liggen ten grondslag aan deze keuze. Ten eerste is Frank een van de eersten geweest die een dependenciatheorie ontwikkelde en is hij iemand die als geen ander zijn stempel op de benadering heeft gedrukt. Ten tweede biedt de theorie van Frank veel aanknopingspunten voor toetsing. Hoewel Frank niet altijd het functionalistische en welhaast teleologische denken weet te vermijden dat vele andere auteurs over imperialisme kenmerkt, blijft hij veelal op een manier redeneren die onderzoek mogelijk maakt.

Ik heb in dit artikel bewust de voorkeur gegeven aan empirische toetsing boven het leveren van theoretische en methodologische kritiek op de theorie. Ik heb afgezien van het leveren van dit soort kritiek, omdat de meeste auteurs die over dependenciatheorieën schrijven vooral hierop ingaan. Er zijn daarentegen nauwelijks pogingen gedaan één dependenciatheorie meer systematisch, met behulp van deductief afgeleide hypothesen, te toetsen. Auteurs die zich bezighouden met empirische toetsing (verscheidenen zijn genoemd in paragraaf 4.2) onderzoeken in het gunstigste geval hypothesen waarvan ze vermoeden dat die een soort grootste gemene deler van de meest gangbare theorieën zijn. Gezien de onderlinge verschillen tussen de dependenciatheorieën is zo'n handelwijze niet aan te bevelen.

In dit artikel zal ik derhalve proberen de dependenciatheorie van Andre Gunder met behulp van kwantitatieve gegevens te toetsen. Om dit op een verantwoorde wijze te kunnen doen, zal ik in paragraaf 2 een korte samenvatting geven van de theorie van Frank. Aan de hand van deze uiteenzetting zal ik in de derde paragraaf zeven hypothesen formuleren die de basis van de toetsing vormen. In de vierde paragraaf zal ik voor de theoretische begrippen, welke in de hypothesen zijn opgenomen, indicatoren trachten te vinden. In deze paragraaf zal ik tevens de data die ik in de toetsing gebruik, introduceren. De vijfde paragraaf bevat de feitelijke toetsing van de hypothesen. In de zesde paragraaf zal ik mijn conclusies ten aanzien van Franks dependenciatheorie neerleggen.

2. De dependenciatheorie van Andre Gunder Frank

De dependenciatheorieën kunnen gezien worden als een variant van de imperialismetheorieën. Zoals Bodenheimer stelt, '(d)ependency and im-

perialism are, thus, two names for one and the same system'². In de imperialisme-literatuur is sinds het begin van de twintigste eeuw een ontwikkeling waarneembaar van een gerichtheid op verklaringen van intern-westerse aard (bijv. Hobson, Hilferding en Lenin) naar verklaringen die zich hoofdzakelijk richten op de Derde Wereld (bijvoorbeeld Baran, Fieldhouse en de dependenciatheorieën).

De belangstelling van de dependenciatheorieën voor de Derde Wereld verhindert niet dat zij de ontwikkelingen in de landen van dat gedeelte van de wereld verklaren uit het bestaan van een zogenaamd wereldsysteem. Zoals terecht is opgemerkt, is dit een vorm van reductionisme 'which insists on seeing the "part" (for example, local developments in the South) in terms of the "whole" (the developmental logic attributed to the workings of the international system)'³. In de theorie van Andre Gunder Frank komen we dit denken regelmatig tegen.

Franks inspiratiebron is de elfde 'These über Feuerbach' van Marx: 'De filosofen hebben de wereld alleen op verschillende manieren geïnterpreteerd; het komt er echter op aan haar te veranderen'⁴. Franks werk kan daardoor beschouwd worden als duidelijk politiek gericht. Het probeert de theorie en de praktijk met elkaar te verbinden; het stelt de theorie in dienst van de politieke praktijk. Hierdoor wordt buiten de gebruikelijke wetenschappelijke criteria voor theorievorming als consistentie, spaarzaamheid en verklarende waarde een nieuw criterium geformuleerd, dat van de bruikbaarheid voor concrete politieke actie. Frank onderschrijft de beginselen van het wetenschappelijk waardenrelativisme dan ook niet, omdat dit vaak gebruikt wordt om ideologisch geladen opvattingen wetenschappelijk te verpakken⁵.

Het uitgangspunt van Franks analyse van het wereldsysteem is marxistisch⁶. Frank veronderstelt het bestaan van klassentegenstellingen, waarbij de maatschappelijke positie van mensen bepaald wordt door hun verhouding ten opzichte van de produktiemiddelen. Een belangrijke innovatie van Franks theorie is het toevoegen van een *ruimtelijk element* aan deze tegenstellingen door de introductie van de termen *metropool* en *satelliet*. Iedere uitgebuite eenheid wordt voorgesteld als een satelliet voor de uitbouter, de metropool.

Volgens deze zienswijze zijn er niet alleen binnen het wereldsysteem tegenstellingen tussen een metropool (de ontwikkelde westerse landen) en satellieten (de ontwikkelingslanden), maar ook binnen nationale staten. Zo is het platteland in veel gevallen te zien als een satelliet van de steden en is de agrarische klasse een satelliet ten opzichte van de grootgrondbezitters. Op deze manier verkrijgt men 'a simple metaphor of a series of metropolis-satellite links stretching from the Bolivian peasant in an unbroken chain to

the rich New York capitalists'⁷.

De geschiedenis van het kapitalistisch wereldsysteem, waarvan Frank het begin dateert rond 1500⁸, geeft een voortdurende uitbuiting in steeds andere vormen te zien. Vanaf het begin van de zestiende eeuw tot rond 1770 bestond het handelskapitalisme, gekenmerkt door ongelijke handelsrelaties en dwang. Na de Industriële Revolutie aan het einde van de achttiende eeuw werd de 'Pax Britannica' opgelegd; deze ging in de liberale visie samen met vrijhandel. In Franks opvatting was er sprake van 'ongelijke ruil' van industriële produkten tegen grondstoffen. Rond 1870 brak de fase van het ontwikkeld kapitalisme aan. Deze onderscheidde zich van de vorige fase door de ontwikkeling van exporteconomieën in de satellieten en door het aan de macht komen van satelliet-bourgeoisieën. Tussen 1930 en 1950 werd het wereldsysteem gekenmerkt door crisis. Na 1950, in de fase van het monopoliekapitalisme en het daarmee gepaard gaande neoimperialisme, werden de multinationals, de banken en het IMF de belangrijkste instrumenten voor de metropool om de uitbuiting van de satellieten te continueren.

Het gevolg van deze ontwikkeling is dat er een grote kloof in rijkdom is ontstaan tussen de westerse landen en de Derde Wereld. Terwijl de eerstgenoemde landen zich enorm hebben ontwikkeld tijdens de laatste eeuwen, zijn de laatste alleen maar armer geworden. Frank kenschetst de satellieten dan ook als *onderontwikkeld* om een duidelijk onderscheid aan te brengen met *onontwikkeld*:

'It is generally held that economic development occurs in a succession of capitalist stages and that today's underdeveloped countries are still in a stage, sometimes depicted as an original stage, of history through which the now developed countries passed long ago. Yet even a modest acquaintance with history shows that *underdevelopment is not original or traditional and that neither the past nor the present of the underdeveloped countries resembles in any important respect the past of the now developed countries. The now developed countries were never underdeveloped, though they may have been undeveloped*'⁹.

Het begrip 'onderontwikkeling' krijgt in de theorie van Andre Gunder Frank een zeer specifieke betekenis. Het gaat om een toestand waarin aan de satellieten de mogelijkheid tot zelfstandige ontwikkeling wordt ontnomen doordat de landen van de metropool de middelen, waarmee een dergelijke ontwikkeling tot stand zou moeten worden gebracht, afromen en voor hun eigen gebruik bestemmen¹⁰.

In deze visie gaat de ontwikkeling in de metropoollanden dus ten koste van die in de satellieten. Frank heeft hierbij een nogal beperkte kijk op de vraagzijde van het economisch proces. De bestedingen van de bevolking in

de metropoollanden vinden blijkbaar uitsluitend plaats *binnen* deze landen, die daarmee aan de vraagzijde een gesloten economie zouden kennen. De afroming van economisch surplus uit de satellieten impliceert dat zij daar zelf niet meer van kunnen profiteren, zelfs niet langs indirecte weg. In de woorden van Frank houdt dit het volgende in:

'Economic development and underdevelopment are the opposite faces of the same coin. ... (They) are not just relative and quantitative, in that one represents more economic development than the other; (they) are relational and qualitative, in that each is structurally different from, yet caused by its relation with, the other'¹¹.

De redeneerwijze van Frank leidt tot de voor de ontwikkelingslanden pessimistische conclusie dat ontwikkeling binnen het bestaande kapitalistische wereldsysteem voor hen niet mogelijk is. De 'satellite status' is *op zichzelf* al een voldoende voorwaarde voor onderontwikkeling. Frank stelt dan ook dat alleen het verbreken van de band tussen de satellieten en de metropool de eerste voldoende mogelijkheden geeft tot het voeren van een ontwikkelingspolitiek. Japan is in dezen Franks favoriete voorbeeld: het land heeft in de negentiende eeuw weten te voorkomen dat het een satelliet van de Europese mogendheden werd en kreeg daardoor de kans een eigen kapitalistische ontwikkeling door te maken. Dit is volgens Frank voor de ontwikkelingslanden in het huidige wereldsysteem onmogelijk, doordat zij volledig zijn geïntegreerd in de internationale arbeidsverdeling. Om deze redenen, 'the abandonment of capitalism and the substitution of socialism must constitute the most important essential of any real development policy for underdeveloped countries today'¹².

Zoals hierboven al aan de orde is geweest, verklaart Andre Gunder Frank de situatie in de satellietlanden uit de vereisten die ontwikkelingen in het kapitalistische wereldsysteem stellen aan deze landen. Veranderingen in de politieke, economische en sociale structuur van de satellieten hebben dan ook een eigen functie in het verloop van het historisch proces. In het vervolg van deze paragraaf zal ik een aantal voorbeelden van Franks structureel-functionalistische redeneertrant geven.

Het duidelijkst komt de herleiding van interne processen in de satellieten tot vereisten van het wereldsysteem naar voren in de rol die de satellitaire bourgeoisie speelt. Deze bourgeoisie is in Franks opvatting een instrument van de belangen van de metropool en zorgt voor het soepel verlopen van de uitbuiting van de satellieten. Zij is zelf eveneens afhankelijk van de metropool, maar corrumpeert zich en spant met de metropool samen tegen de eigen bevolking, uiteraard met het oog op het eigen gewin. De bourgeoisie in de satellietlanden wordt door Frank, wegens haar speciale positie,

aangeduid als een 'lumpenbourgeoisie'.

Een duidelijk voorbeeld van de rol van de metropool in de satellieten komt naar voren in Franks beschrijving van de strijd tussen twee Latijnsamerikaanse elites in de vorige eeuw. De industriële elite stond een nationale ontwikkelingspolitiek voor waarbij ze streefde naar industrialisatie en het instellen van invoerrechten ter bescherming van de eigen produktie. De exportelite, bestaande uit grootgrondbezitters, mijnexploitanten en handelaren, was daarentegen voor vrijhandel en voor het openstellen van de grenzen. De laatste groep, gesteund door de metropool, overwon uiteindelijk en creëerde daarmee de mogelijkheden voor een verdere kapitalistische penetratie van de satellieten¹³.

De vraag naar grondstoffen in de metropool groeide enorm gedurende de twintigste eeuw. Volgens Frank viel er namelijk veel winst te behalen bij de winning en uitvoer daarvan. Vele bewoners van de satellieten investeerden uit winst oogmerk in maatschappijen die de binnenlandse infrastructuur verzorgden. Bedrijven uit de metropool roken die verdiensten ook en namen satellitaire bedrijven over. Op deze wijze 'Latin America was converted into a primary monoprodukt export economy, with its latifundia and expropriated rural proletariat (or even lumpenproletariat) exploited by a satellitized bourgeoisie acting through the corrupt state of a non-country'¹⁴.

De tegenstellingen tussen de metropool en de satellieten kunnen in Franks visie niet slechts op mondiaal niveau, maar ook binnen de satellieten worden aangetroffen. Daar gaat het dan om de klassenstrijd tussen de (lumpen)bourgeoisie en het (lumpen)proletariaat en om de strijd binnen de bourgeoisie van de handelselite, de grondstoffenproducenten en de grootgrondbezitters tegen de industriële bourgeoisie. De heersende factie binnen de lumpenbourgeoisie dankt haar positie aan de verbondenheid met de metropool. Wanneer het de metropool uitkomt, geeft hij zijn steun aan het opposerende deel van de bourgeoisie. Hierdoor, en doordat er veel verzet is van de lokale bevolking tegen de marionettenregeringen, is de politieke stabiliteit in de satellieten gering¹⁵. In hoge regelmaat volgen regeringen elkaar op, aangezien de voorgestelde oplossingen voor de problemen met elkaar botsen.

De toenemende uitbuiting van de satellieten heeft volgens Andre Gunder Frank tot gevolg dat de verdeling van inkomens en bezit steeds ongelijker wordt. De belangrijkste tekenen hiervan zijn dat de luxe goederen voorbehouden blijven aan een gestaag kleiner wordende elite en dat de besparingen, waaruit investeringen moeten worden gefinancierd, afnemen: de rijken voeren hun consumptie van luxe goederen steeds verder op.

Het algemene kenmerk van de situatie van de landbouw in de satellieten

is de lage produktiviteit. Dit is volgens Frank een van de belangrijkste factoren die samenhangen met armoede: zo is de industrialisatie van Europa slechts succesvol geweest dank zij de 'agrarische revolutie'. Frank noemt het Brazilië van vóór 1970 als voorbeeld van de omstandigheden in de satellieten. Dit land kan dan wel een aanzienlijke industrie hebben opgebouwd, '(b)ut having failed even to attack its agricultural problem, notoriously one of the world's most serious, Brazil remains a very underdeveloped and non-industrialized country'¹⁶.

Afsluitend kan ik hier stellen dat Franks theorie duidelijk voldoende aanknopingspunten biedt om haar te kunnen toetsen. In de volgende paragraaf zal ik, uitgaande van de belangrijkste punten van de theorie, zeven hypothesen formuleren die de basis zijn van deze toetsing.

3. Hypothesen uit de theorie van Andre Gunder Frank

De samenvatting van de theorie van Andre Gunder Frank in de voorgaande paragraaf laat zien dat de polarisatie tussen de metropool en de satellieten in het wereldsysteem het centrale probleem in de theorie is. Frank erkent dit zelf ook als hij stelt:

'The second, and for our analysis the most important, capitalist contradiction was introduced by Marx in his analysis of the imminent *centralization* of the capitalist system. This contradiction of capitalism takes the form of polarization into metropolitan center and peripheral satellites'¹⁷.

Op grond hiervan kunnen we de eerste hypothese als volgt formuleren: *in het kapitalistische wereldsysteem zijn twee groepen landen te onderscheiden, enerzijds die welke behoren tot de metropool, anderzijds die welke gerekend worden tot de satellieten.*

De gevolgtrekking waartoe Frank komt als hij het heeft over de polarisatie van de metropool en de satellieten – namelijk: satellietstatus leidt tot onderontwikkeling – is een tweede zeer specifiek element in zijn theorie. Hij stelt niet slechts dat afhankelijkheid leidt tot onderontwikkeling, maar zelfs dat een sterkere afhankelijkheid groepen in de metropool meer gelegenheid biedt om zich surplus uit de satellieten toe te eigenen en daarmee de onderontwikkeling nog te versterken:

'If it is satellite status which generates underdevelopment, then a weaker or lesser degree of metropolis-satellite relations may generate less deep structural underdevelopment and/or allow for more possibility of local development. ... Moreover, from the world-wide perspective, no country which has been firmly tied to the metropolis as a satellite through incorporation into the world

capitalist system has achieved the rank of an economically developed country, except by finally abandoning the capitalist system'¹⁸.

De tweede hypothese kan aldus worden verwoord: *Naarmate de afhankelijkheid van de satellieten ten opzichte van de metropool toeneemt, worden de satellieten steeds sterker onderontwikkeld.*

Franks analyse van het kapitalistische wereldsysteem is voor een belangrijk deel historisch van aard. In zijn visie hebben de huidige ontwikkelde landen de onderontwikkelde gebieden *niet ontdekt*, maar *gecreëerd*. De landen die in het verleden het meest zijn uitgebuit, zijn nu volgens Frank het meest onderontwikkeld, terwijl de landen die geen externe overheersing hebben ondergaan de kans hebben gehad zich te ontwikkelen¹⁹.

De derde hypothese zou kunnen luiden: *naarmate er in het verleden een sterkere uitbuitingsrelatie bestond tussen de metropool en de satellieten, zijn de laatste thans meer onderontwikkeld.* Hoewel dit een hypothese is die centraal staat in de historische verklaring van de onderontwikkeling, is zij ontoetsbaar. Uitbuiting is in de visie van Frank het proces van toeëigening van meerwaarde of surplus uit de satellieten door de metropoollanden. Frank spreekt hier in navolging van Baran over een 'feitelijk surplus', het gedeelte van de opbrengst van de produktie dat niet dient voor dekking van de kosten en dat wordt afgeroomd door de metropool, en over een 'potentieel surplus'²⁰. Dit laatste surplus, dat bij de uitbuiting centraal staat, is iets wat niet werkelijk tot stand komt, aangezien het feitelijk surplus wordt onteigend. Men zou het als het verhinderen van een 'multiplier effect' kunnen opvatten.

Het is duidelijk dat een dergelijk begrip van uitbuiting niet operationeel en derhalve ontoetsbaar is. Het opnemen van uitspraken die gebaseerd zijn op een dergelijk concept verzwakt de theorie, aangezien zij gedeeltelijk immuun gemaakt wordt voor toetsing en dus niet falsificeerbaar is.

Andre Gunder Frank heeft in zijn theorie uitgebreid aandacht besteed aan de jongste fase van de kapitalistische ontwikkeling, het neoimperialisme, welke na de tweede wereldoorlog begon. In deze fase wordt de economie niet langer gekenmerkt door relatief kleine bedrijven die elkaar op de markt beconcurreren. Er zijn multinationale ondernemingen ontstaan, die zo groot zijn dat elk van de ondernemingen op de voor haar relevante markten 'marktmacht' kan uitoefenen, hetgeen inhoudt dat zij haar voorwaarden en prijzen kan opleggen.

Volgens Frank gaan er van het bestaan van monopolistische bedrijven negatieve gevolgen uit op de ontwikkelingslanden. Deze gevolgen zijn na 1950 onder meer: afname van de groei van de industriële produktie, verslechtering van de internationale ruilvoet, chronische tekorten op de

betalingbalans en afname van de voedselproduktie en van de werkgelegenheid in de primaire sector²¹.

De vierde hypothese kan als volgt worden geformuleerd: *Naarmate de multinationale ondernemingen zich een belangrijker positie kunnen verwerven in het kapitalistische wereldsysteem verslechtert de positie van de satellieten en worden zij steeds verder onderontwikkeld.*

Zoals we in paragraaf 2 reeds zagen, legt Andre Gunder Frank ook een verband tussen de afhankelijke positie van de satellieten en hun politieke stabiliteit. Volgens hem woedt er intern enerzijds een strijd tussen het lompenproletariaat en de lompenbourgeoisie en anderzijds tussen facties binnen de bourgeoisie. Deze interne verdeeldheid wordt door de metropool gebruikt en beïnvloed om zijn eigen belangen zoveel mogelijk veilig te stellen. Men zou dit kunnen beschrijven als het voeren van een politiek van 'divide et impera'.

De hier geformuleerde stelling kan als volgt in de vijfde hypothese worden weergegeven: *Naarmate de afhankelijkheid van de satellieten ten opzichte van de metropool toeneemt, neemt de instabiliteit van het politieke systeem in de satellieten eveneens toe.*

Frank stelt in zijn theorie dat de intensivering van de afhankelijkheidsrelaties tussen de metropool en de satellieten ertoe leidt dat de bourgeoisie in de satellieten steeds nauwer gaat samenwerken met de metropool. Deze bourgeoisie krijgt dan de mogelijkheid om zelf beter te worden van de uitbuiting van bepaalde groepen in de satellietlanden. Tegelijkertijd is de lompenbourgeoisie ondergeschikt aan de wensen van de heersende klassen in de metropool. In deze situatie profiteren zowel de nationale bourgeoisie als de metropool van de uitbuiting van het lompenproletariaat in de satellieten.

Deze situatie heeft belangrijke gevolgen voor de ongelijkheid binnen de ontwikkelingslanden. Dit verband kan als zesde hypothese worden geformuleerd: *naarmate de afhankelijkheid van de satellieten ten opzichte van de metropool toeneemt, neemt de ongelijkheid binnen de satellieten, tussen de bourgeoisie en het proletariaat, toe.*

De zevende en laatste hypothese die ik in deze paragraaf formuleer aan de hand van de theorie van Andre Gunder Frank heeft betrekking op de ongelijkmatigheid van de economische ontwikkeling van de satellieten.

Frank stelt dat de penetratie van het buitenlandse kapitaal in de satellieten ertoe leidt dat veel beslissingen over produktie buiten de direct betrokken landen komen te liggen. In de metropool heeft men veel belang bij de produktie van grondstoffen en halffabrikaten en de heersende groepen zullen de satellieten ertoe aanzetten die ook daadwerkelijk voort te brengen.

Bovendien zijn de satellieten, wegens hun kleine binnenlandse markt, sterk gericht op de export. Als gevolg hiervan zullen zij zich direct moeten laten leiden door de vraag die op de wereldmarkt bestaat en zullen zij zich voornamelijk op primaire produkten richten.

De consequentie van deze afhankelijkheid en van de exportgerichtheid van de produktie zal een onevenwichtige, hoofdzakelijk op een klein aantal produkten gerichte, ontwikkeling opleveren. De term 'monocultuur' past dientengevolge uitstekend op vele ontwikkelingslanden.

Deze stellingen kunnen worden omgezet in de zevende hypothese: *naarmate de afhankelijkheid van de satellieten ten opzichte van de metropool toeneemt en naarmate de satellieten zich meer op de export richten, zal de ontwikkeling van hun nationale economieën onevenwichtiger zijn.*

4. Operationalisering en indicering

In deze paragraaf zal ik aangeven hoe de hypothesen uit de theorie van Frank kunnen worden getoetst met behulp van kwantitatief-empirische gegevens. Hiertoe zal ik in het kort mijn keuze van de data toelichten en zal ik de theoretische begrippen uit de hypothesen op een zinvolle wijze trachten te indiceren.

4.1. *De data.* In dit onderzoek heb ik gekozen voor het gebruik van kwantitatieve gegevens, hoewel het ook mogelijk geweest zou zijn case-studies van afzonderlijke landen te verrichten. Een kwantitatief onderzoek met gegevens over vele landen wint het van case-studies op het gebied van de *externe validiteit*: de resultaten zijn met minder voorbehoud generaliseerbaar. Case-studies hebben daarentegen een grotere *interne geldigheid*, hetgeen inhoudt dat men vollediger uitspraken kan doen over de situatie in de bestudeerde landen²².

Aangezien de theorie van Andre Gunder Frank 'sweeping statements' over vele landen bevat, is het zeer relevant haar te toetsen met materiaal over vele, zo mogelijk alle landen ter wereld, omdat men eerst dan algemene uitspraken kan doen. Een kwantitatief onderzoek is derhalve de aangevoerde manier om de theorie van Frank aan een kritische beschouwing te onderwerpen²³.

In dit onderzoek maak ik gebruik van data die zijn verzameld en gepubliceerd door Volker Bornschier en Peter Heintz²⁴. Deze data hebben betrekking op 91 minder ontwikkelde en 18 westerse landen. Landen zijn in de analyse opgenomen indien ze een bevolking van meer dan een miljoen zielen kenden en op de tijdstippen van meting, tussen 1960 en 1975,

staatkundig onafhankelijk waren²⁵. De data zijn voor het grootste deel verzameld uit gerenommeerde bronnen als de *World Tables* van de Wereldbank, het *Statistical Yearbook* van de Verenigde Naties en het *World Handbook of Political and Social Indicators* van Taylor en Hudson.

4.2. *Indicering.* In deze paragraaf zal ik systematisch nagaan hoe de theoretische begrippen die in de hypothesen worden gebruikt kunnen worden geïndiceerd. De exacte omschrijving van de indicatoren, die ik hieronder gebruik, is opgenomen in de appendix bij dit artikel. Daar wordt tevens ingegaan op de wijze waarop de gehanteerde indices zijn gecreëerd.

Afhankelijkheid (hypothese 1, 2, 5, 6, 7). Vele onderzoekers, die zich bezighouden met imperialisme- en dependenciatheorieën, hebben geworsteld met het probleem van de indicering van het begrip 'afhankelijkheid'. Ik zal hier in het kort een aantal empirische studies doorlichten op de indicering van dit begrip.

De meeste onderzoekers zien afhankelijkheid als een meerdimensioneel, hoofdzakelijk economisch, verschijnsel. Sommigen kijken slechts naar de financiële aspecten van afhankelijkheid²⁶, zoals de afhankelijkheid van buitenlandse investeringen en leningen, terwijl anderen ook rekening houden met afhankelijkheid op het gebied van handel en technologie²⁷.

Naar mijn mening hebben Duvall et al. een indicering van het begrip 'afhankelijkheid' ontwikkeld die met de meeste relevante aspecten rekening houdt. De eerste dimensie die zij onderscheiden, financieel-technologische afhankelijkheid, omvat naast buitenlandse investeringen ook leningen en technologische penetratie, zaken die door andere auteurs steeds als afzonderlijke dimensies worden gekenschetst. Hiernaast onderscheiden Duvall et al. een dimensie van afhankelijkheid van im- en export, die in de meeste andere studies ook aanwezig is.

Wanneer we de dimensies 'afhankelijkheid van handel' en 'financieel-technologische afhankelijkheid' bezien, kunnen we deze met behulp van de volgende variabelen indiceren²⁸:

Afhankelijkheid van handel:

1. Exporten;
2. Exportspecialisatie met betrekking tot goederen;
3. Importen.

Financieel-technologische afhankelijkheid:

1. Schulden van de overheid aan het buitenland;
2. Totale buitenlandse directe investeringen;
3. Buitenlandse directe investeringen in de industrie;
4. Buitenlandse directe investeringen in de mijnbouw en oliewinning;
5. Buitenlandse directe investeringen in de landbouw;

6. Totaal kapitaal geïnvesteerd door multinationale ondernemingen;
7. Patenten in handen van buitenlanders.

Om te zien of binnen de geselecteerde variabelen niet slechts theoretisch, maar ook empirisch twee dimensies te onderscheiden zijn, kan men factoranalyse toepassen. Met behulp van deze techniek worden voor de verschillende variabelen zogenaamde factorladingen berekend, die aangeven in hoeverre de variabelen correleren met een onderliggende, theoretisch te benoemen, dimensie. De factoranalyse is hier uitgevoerd op *gestandaardiseerde* variabelen, aangezien de spreidingen van de waarden van de variabelen aanzienlijk verschilden.

Bij de weergave van de resultaten van de factoranalyse, die ik in deze studie heb uitgevoerd, heb ik mij beperkt tot de belangrijkste factoren. Het aantal factoren dat kan worden berekend, is gelijk aan het aantal variabelen dat in de analyse wordt betrokken. Het belang van de factoren kan worden afgeleid uit de grootte van de eigenwaarden, die aangeven welk deel van de totale variantie een factor bevat.

De resultaten van de uitgevoerde factoranalyse met varimax-rotatie, opgenomen in tabel 1, bevestigen de hierboven onderscheiden dimensies. De variabele 'buitenlandse investeringen in de landbouw' is de enige die steeds een zeer lage lading op alle dimensies te zien geeft. Deze is in de rest van de analyses dan ook weggelaten. De resultaten van de factoranalyse blijken zeer stabiel te zijn door de jaren heen.

Wanneer we uitgaan van een minimale factorlading van .40 (deze zijn in tabel 1 onderstreept) blijken er zeer duidelijk twee dimensies te onderschei-

Tabel 1: Factoranalyse afhankelijkheid

Factor:	1960		1965		1970		1973/75	
	1	2	1	2	1	2	1	2
1. Export	-.09	<u>.95</u>	-.00	<u>1.00</u>	-.08	<u>1.00</u>	.19	<u>.98</u>
2. Exp. concentr.	-.05	<u>.46</u>	-.01	<u>.49</u>	.01	<u>.48</u>	-.12	<u>.31</u>
3. Import	-.21	<u>.65</u>	-.23	<u>.66</u>	-.27	<u>.63</u>	-.12	<u>.59</u>
4. Schulden	<u>.60</u>	-.28	<u>.57</u>	-.36	<u>.58</u>	-.30	<u>.55</u>	-.38
5. Buit. invest.	<u>.95</u>	.19	<u>.96</u>	.08	<u>.94</u>	.04	<u>.93</u>	-.19
6. Inv. industrie	<u>.85</u>	-.17	<u>.83</u>	-.24	<u>.88</u>	-.20	<u>.80</u>	-.43
7. Inv. mijnb./olie	<u>.41</u>	.34	<u>.44</u>	.28	<u>.41</u>	.31	<u>.40</u>	.15
8. Inv. landbouw	.14	.13	.15	.08	.12	.08	.15	.05
9. MNO-kapitaal	<u>.98</u>	-.15	<u>.96</u>	-.23	<u>.97</u>	-.20	<u>.90</u>	-.44
10. Buit. patenten	<u>.45</u>	-.20	<u>.43</u>	-.21	<u>.72</u>	-.15	.34	-.20
Eigenwaarde:	2.77	1.38	3.60	1.78	3.96	1.66	3.65	1.36

den in de gegevens over afhankelijkheid. De eerste en belangrijkste dimensie, waarvan de eigenwaarde ongeveer tweemaal zo groot is als die van de tweede dimensie, heeft betrekking op financiën, investeringen en technologie; de tweede dimensie heeft betrekking op handel.

Aan de hand van de negen variabelen, die in de factoranalyse een belangrijke plaats innemen, kunnen twee-indexvariabelen, afhankelijkheid van handel en financieel-technologische afhankelijkheid, worden gecreëerd door het optellen en middelen van de z-scores van de oorspronkelijke variabelen. Een hoge waarde op de indices houdt dan in dat landen relatief afhankelijk zijn van andere landen en een lage waarde duidt op een relatief geringe afhankelijkheid. Deze indices kunnen bij de toetsing van de hypothesen gebruikt worden.

Ontwikkeling (hypothese 1, 2). Het begrip 'ontwikkeling' lijkt minder gecompliceerd dan het begrip 'afhankelijkheid'. Economen beschouwen het bruto nationaal produkt van een land vaak als een indicator voor de ontwikkeling van dat land. Het BNP heeft als voordeel dat het een vrij gemakkelijk kwantificeerbaar en interpreteerbaar gegeven is, maar de waarde ervan als indicator voor *ontwikkeling* is door vele wetenschapsbeoefenaren in twijfel getrokken. Volgens hen zijn ook andere factoren mede bepalend voor de ontwikkeling van een land.

Eén van degenen die ontwikkeling niet slechts in termen van het BNP definieert, is Bill Warren. Hij constateert dat bij de berekening van het BNP per hoofd van de bevolking geen aandacht wordt besteed aan de bevolkingsgroei. Daarnaast stelt hij dat men het nationaal produkt van ontwikkelde landen en van ontwikkelingslanden niet ongestraft met elkaar kan vergelijken, omdat de berekening van het BNP in de laatstgenoemde landen vaak gebrekkig is. Bovendien is de markt daar veelal minder belangrijk omdat vele transacties zonder tussenkomst van geld – en dus zonder registratie in het BNP – worden afgehandeld. Warren noemt als mogelijke indicatoren van ontwikkeling onder meer de kwaliteit van de voeding, de kwaliteit van het onderwijs, het aantal mensen dat kan lezen en schrijven, de gezondheidssituatie van de bevolking en de kwaliteit van de behuizing²⁹.

Op grond van deze overwegingen lijkt het mij uit theoretisch oogpunt juist ontwikkeling niet uitsluitend door middel van het BNP te indiceren. Mijns inziens zouden de volgende indicatoren voor ontwikkeling kunnen worden gebruikt:

1. Het BNP per hoofd van de bevolking in constante prijzen;
2. Het bruto binnenlandse investeringsniveau;
3. De kapitaalgoederenvoorraad in constante prijzen;
4. Het energieverbruik;

5. De mate van alfabetisering;
 6. Het aantal mensen ouder dan 15 jaar dat een schoolopleiding volgt;
 7. Het aantal mensen ouder dan 15 jaar dat een beroepsopleiding volgt.
 Zoals ik hierboven heb gedaan met betrekking tot de variabelen van afhankelijkheid kan ik ook hier factoranalyse uitvoeren. Ik tracht hier de zeven genoemde variabelen tot één dimensie te reduceren en gebruik daarom principale componentenanalyse. De resultaten hiervan zijn samengevat in tabel 2.

Tabel 2: Principale componentenanalyse ontwikkeling

	1960	1965	1970	1973/75
1. BNP	.49	.46	.38	.47
2. Binn. invest.	.42	.44	.29	.36
3. Kapitaalgoed.	.94	.92	.94	.93
4. Energieverbr.	.92	.91	.94	.94
5. Alfabetisering	.43	.52	.50	.53
6. Schoolbezoek	.72	.70	.78	.76
7. Beroepsopl.	.27	.46	.42	.42
Eigenwaarde:	2.94	3.07	3.04	3.13

De variabelen blijken in de principale componentenanalyse alle een positieve lading te hebben en zijn, met een enkele uitzondering, groter dan .40. De resultaten blijken door de jaren heen zeer stabiel te zijn. De eigenwaarde van de eerste principale component stijgt van 2.94 tot 3.13, waarmee deze steeds bijna de helft van de variantie in de data omvat. De tweede component omvat nog geen twintig procent van de totale variantie en is daardoor veel minder belangrijk. Opnieuw zijn de verwachtingen bevestigd door de analyse van de data.

Zoals ik eerder met betrekking tot de variabelen van afhankelijkheid heb gedaan, is ook hier een index samen te stellen door de z-scores van de variabelen van ontwikkeling op te stellen en te middelen.

Metropool en satelliet (hypothese 1). Alhoewel de begrippen 'metropool' en 'satelliet' centraal staan in de theorie van Andre Gunder Frank, geeft de auteur zelf geen operationele invulling daarvan. Lawrence Alschuler heeft getracht dit gemis te ondervangen en heeft een typologie op empirische basis opgesteld.

Alschuler onderscheidt in het internationale systeem twee structuren, de 'structure of international interactions' en de 'structure of international stratification'. De eerste structuur duidt op de wijze waarop staten met elkaar in verbinding staan en van elkaar afhankelijk zijn, terwijl de tweede

structuur te maken heeft met de verschillen in ontwikkelingsniveau tussen staten. Aan de hand van deze twee structuren komt Alschuler tot de volgende classificatie van landen in het internationale systeem³⁰:

	Subordinate position	Dominant position
Structure of international interactions	Dependent	Imperialist
Structure of international stratification	Underdeveloped	Developed

De metropool, die in het internationale systeem dominant is, wordt door Alschuler als weinig afhankelijk en ontwikkeld gezien; de satellieten, die in een ondergeschikte positie verkeren, zijn afhankelijk en onderontwikkeld. Hiermee kunnen afhankelijkheid en ontwikkeling, cruciale begrippen in de theorie van Andre Gunder Frank, als indicatoren voor het onderscheid tussen metropool en satelliet worden gebruikt.

De hierboven weergegeven factoranalyses van afhankelijkheid en ontwikkeling hadden uitsluitend betrekking op ontwikkelingslanden. Ze zijn derhalve niet bruikbaar in de analyse van het onderscheid tussen metropool en satellieten, aangezien het daarbij mede over ontwikkelde landen gaat. Ik heb de factoranalyses nogmaals uitgevoerd, nu met inbegrip van data over 18 westerse landen. Beide factoranalyses zijn noodzakelijk, omdat de eerste en de tweede hypothese betrekking hebben op verschillende populaties. In de eerste hypothese gaat het om een verband tussen afhankelijkheid en ontwikkeling op het niveau van het wereldsysteem, terwijl de tweede betrekking heeft op het verband tussen afhankelijkheid en ontwikkeling in een *subpopulatie*. De verschillende factoranalyses leiden niet noodzakelijkerwijs tot een identiek resultaat, omdat het opnemen van een groep ontwikkelde landen de structuur van de data danig kan veranderen.

Uit ruimteoverwegingen zal ik hier de factorladingen van de analyses over alle 109 landen niet weergeven. Het algemene beeld van de analyses, met name het onderscheid tussen de twee dimensies, is hetzelfde als boven het geval was. Het belangrijkste verschil is dat de variabelen 'schulden aan het buitenland', 'buitenlandse patenten' en 'exportconcentratie' in het onderscheid tussen metropool- en satellietlanden een vrij onbetekenende plaats lijken in te nemen. De zeven variabelen van ontwikkeling kennen hier opnieuw een hoge tot zeer hoge lading en geven geen aanleiding om de hierboven gegeven indicering te veranderen.

Met behulp van de variabelen van afhankelijkheid en ontwikkeling kunnen tenslotte twee indices worden samengesteld op de wijze die ik

hierboven heb beschreven. Deze indices kunnen vervolgens tegen elkaar worden uitgezet, zodat er een assenstelsel ontstaat waarin de landen door paren van coördinaten worden weergegeven.

Negatieve gevolgen van het neoimperialisme (hypothese 4). Andre Gunder Frank ziet het neoimperialisme als de oorzaak van verscheidene negatieve verschijnselen die de satellieten treffen. Neoimperialisme wordt door Frank steeds verbonden met de activiteiten van multinationals in de ontwikkelingslanden³¹. Het is daarom redelijk de meest simpele indicator voor hun aanwezigheid te hanteren, in casu de directe investeringen door multinationale ondernemingen in de satellieten, aangezien deze rekening houdt met de *feitelijke* bemoeienis van de ondernemingen.

Aangezien de spreiding van de variabele 'directe investeringen van multinationals' erg groot is, heb ik de scores uitgedrukt als logaritme van de oorspronkelijke waarden. Dit is mijns inziens ook op inhoudelijke gronden wenselijk, aangezien het niet zozeer gaat om de absolute grootte van de penetratie, maar om het feit of er sprake is van geen, een geringe of een intensieve bemoeienis van multinationals met ontwikkelingslanden.

De afhankelijke variabelen zijn zoveel mogelijk gemeten over de periode van 1967 tot 1973. De onafhankelijke variabele heb ik gemeten over 1967, het basisjaar van de afhankelijke variabelen. Ik heb vier afhankelijke variabelen in de analyse opgenomen. Voor de eerste, de groei van de industriële produktie, heb ik een indirecte indicator gehanteerd, te weten de groei van het bruto binnenlands produkt. Uit de studie van Chenery en Syrquin blijkt immers dat er een zeer nauw verband bestaat tussen de omvang van het nationaal produkt en die van de industriële produktie³². De tweede variabele, de ontwikkeling van de ruilvoet, kan worden gemeten door de verhouding van de export- en importprijzen van een land. Voor de derde variabele, de betalingsbalanspositie, kan het overschot, respectievelijk het tekort op de lopende rekening worden gehanteerd. De ontwikkeling van de werkgelegenheid in de primaire sector is de laatste afhankelijke variabele. De meting hiervan vormt een probleem, omdat de dataset van Bornschieer en Heintz geen indicatoren bevat op dit gebied. Aangezien een toename van de stedelijke bevolking doorgaans aangeeft dat de werkgelegenheid in de primaire sector afneemt, heb ik hier de mate van urbanisatie als indicator gekozen. De afhankelijke variabelen zijn telkens uitgedrukt als een relatieve verandering ten opzichte van het basisjaar.

Politieke instabiliteit (hypothese 5). Men zoekt tevergeefs in het werk van Andre Gunder Frank als men wil weten wat hij onder politieke stabiliteit en instabiliteit verstaat. Hij duidt wel in vage termen de richting aan waarin men de betekenis van de termen moet zoeken. Zo stelt Frank dat de metropolitane bourgeoisie die groepen in de satellieten zal steunen die haar

de grootste voordelen bieden. Hierbij is in zijn visie niet zozeer sprake van ideologische ondersteuning van gelijkgezinden maar van puur pragmatisme dat de doorslag geeft. Dit laatste is er de oorzaak van dat het politieke leven weinig regelmatigheid kent: zittingstermijnen van politieke organen worden gemakkelijk afgebroken om nieuwe zetbazen aan te stellen³³.

Rosenthal geeft wél een aantal mogelijke aspecten van *politieke orde*, welk verschijnsel hij omschrijft als het onveranderd blijven van machtsverhoudingen in de maatschappij gedurende een bepaalde periode³⁴. Dit is ongeveer dezelfde omschrijving als die welke Frank voor politieke stabiliteit hanteert. Van de zes aspecten die Rosenthal noemt, zal ik er drie gebruiken voor de indicering van politieke stabiliteit; legitimiteit en pacificatie dienen mijns inziens buiten beschouwing te worden gelaten, aangezien deze een normatieve lading hebben en zeer moeilijk zijn te meten. De afwezigheid van structurele verandering heeft volgens Rosenthal betrekking op de normen en waarden in een politiek systeem (i.e. het politieke regime), waarover mij de gegevens eveneens ontbreken.

Politieke stabiliteit kan derhalve met behulp van drie indicatoren worden gemeten. Dit zijn: de afwezigheid of beperking van geweld, de opbouw van politieke instellingen en de stabiliteit van politieke topinstanties. De geweldsindicator is betrekkelijk eenvoudig te meten, namelijk door 'the magnitude of civil violence': '(it) measures the duration, pervasiveness and intensity of civil violence in a country'³⁵. Deze indicator is oorspronkelijk ontwikkeld door Gurr en Ruttenberg en heeft betrekking op de periode van 1961 tot 1963. De indicatoren 'electorale regelmatigheid' i.e. de wijze waarop en de frequentie waarmee verkiezingen worden gehouden, en 'executieve stabiliteit', i.e. het gemiddeld aantal jaren dat regeringen in functie zijn geweest, kunnen worden gebruikt voor het tweede en derde aspect van politieke stabiliteit. Alle drie indicatoren zijn op ordinaal niveau gemeten.

Ongelijkheid (hypothese 6). Frank heeft het in zijn werk regelmatig over ongelijkheid, maar geen enkele maal geeft hij een operationele definitie van dit begrip. Hij schrijft regelmatig over de ongelijkheid van 'de machtsverdeling', zonder zich te realiseren hoe moeilijk macht te meten is. Over de machtsverdeling kan ik hier dan ook geen uitspraken doen³⁶.

Wel meetbaar zijn verschillende facetten van de verdeling van bezit, welke bepalend is voor vele gebieden van het maatschappelijk leven. Volgens Frank wordt de sociale en politieke ongelijkheid zelfs in sterke mate beïnvloed door economische factoren. De economische ongelijkheid is dan ook van wezenlijk belang voor de maatschappij.

Economische ongelijkheid is in verscheidene studies over dependenciatheorieën opgenomen als een van de onderzochte variabelen. Voor de

indicering van dit begrip wordt meestal gekeken naar de verdeling van inkomen en grondbezit³⁷. Zou men alle produktiefactoren in de beschouwing willen betrekken, dan zou men ook moeten kijken naar de verdeling van kapitaal. Voor wat de eerste twee aspecten, inkomen en grondbezit, betreft, kunnen relatief eenvoudige indicatoren worden gebruikt, te weten de Gini-coëfficiënt van de inkomensverdeling en de verdeling van het grondbezit. De verdeling van kapitaal over de bevolking is wat Nederland betreft zelfs nog vrijwel onbekend; over ontwikkelingslanden is zeker nauwelijks iets bekend.

De Gini-coëfficiënt van de verdeling van grondbezit, die in de data-set van Bornschier en Heintz is opgenomen, dateert van rond 1960. De ongelijkheidsmaat van de inkomensverdeling dateert van 1968. Aangezien de verdeling van bezit doorgaans door de tijd vrij stabiel is, mag het opnemen van de genoemde gegevens niet al te grote problemen opleveren. Een aanzienlijk probleem is wel dat bij het gebruik van data over ongelijkheid de totale populatie van ontwikkelingslanden wordt gereduceerd van 91 tot circa 40 landen. Hierdoor zou een bepaalde vertekening kunnen ontstaan, zeker wanneer het juist een bepaalde groep van landen is die uit de analyse valt. De resultaten van de toetsing kunnen dan ook slechts zéér voorlopig zijn.

Onevenwichtige economische ontwikkeling (hypothese 7). Andre Gunder Frank stelt in zijn theorie dat ontwikkelingslanden, die een vrij zwakke positie innemen op de wereldmarkt, door de metropolitane bedrijven gedwongen worden zich op de produktie van primaire goederen te richten. Deze ontwikkeling houdt volgens Frank voor de Derde Wereldlanden een onevenwichtigheid in, aangezien die landen afhankelijk worden van de nukken van de wereldhandel die zij niet kunnen beïnvloeden.

Voor de indicering van het begrip 'onevenwichtige economische ontwikkeling' moeten we op zoek gaan naar indicatoren die de gerichtheid van de export van de satellieten op landbouwprodukten weergeeft. Johan Galtung heeft in zijn 'A structural theory of imperialism' een maat ontwikkeld die precies aan deze wens tegemoet komt. Bornschier en Heintz hebben Galtungs zogenaamde *foreign trade structure* (f.t.s.) opgenomen in hun databestand³⁸.

De f.t.s. beschrijft de samenstelling van de buitenlandse handel naar de mate waarin deze bestaat uit hetzij grondstoffen en agrarische produkten, hetzij half- en eindfabrikaten en drukt de eenzijdigheid van de economische ontwikkeling uit. Naarmate de waarde van de f.t.s. lager is, is een land meer aangewezen op de export van grondstoffen en moet het zijn half- en eindfabrikaten voor een belangrijk deel importeren. Dit is de situatie die Frank als onevenwichtig beschouwt.

Exportgerichtheid (hypothese 7). Frank plaatst in zijn theorie twee typen handelsbeleid naast elkaar, namelijk de importsubstitutie en de exportoriëntatie. Hij constateert dat na de mislukking van het eerste beleid, dat in de jaren vijftig door de Economic Commission for Latin America (ECLA) onder leiding van Raúl Prebisch werd gepropageerd, vele landen zich op de export hebben geworpen.

Exportoriëntatie is een begrip dat Frank gebruikt zonder er een operationele definitie van te geven. Het is wel duidelijk dat Frank ermee bedoelt dat landen trachten hun export op te voeren. Deze invulling van de term 'exportoriëntatie' sluit globaal aan bij het gebruik dat economen, die pleiten voor een 'export-led growth', ervan maken³⁹. Exportgerichtheid kan hier derhalve worden geïndiceerd als 'groei van de export', waarbij een snelle groei duidt op een sterke exportgerichtheid. Met de initiële waarde van de export is rekening gehouden doordat ik uitgegaan ben van de absolute grootte van de export. De verandering is gerelateerd aan de waarde van de export in het basisjaar.

Aangezien de data van Bornschier en Heintz op dit punt betrekking hebben op de periode van 1960 tot 1973, kunnen drie analyses worden uitgevoerd, namelijk over de jaren 1960-1965, 1965-1970 en 1970-1973.

5. Toetsing van de hypothesen

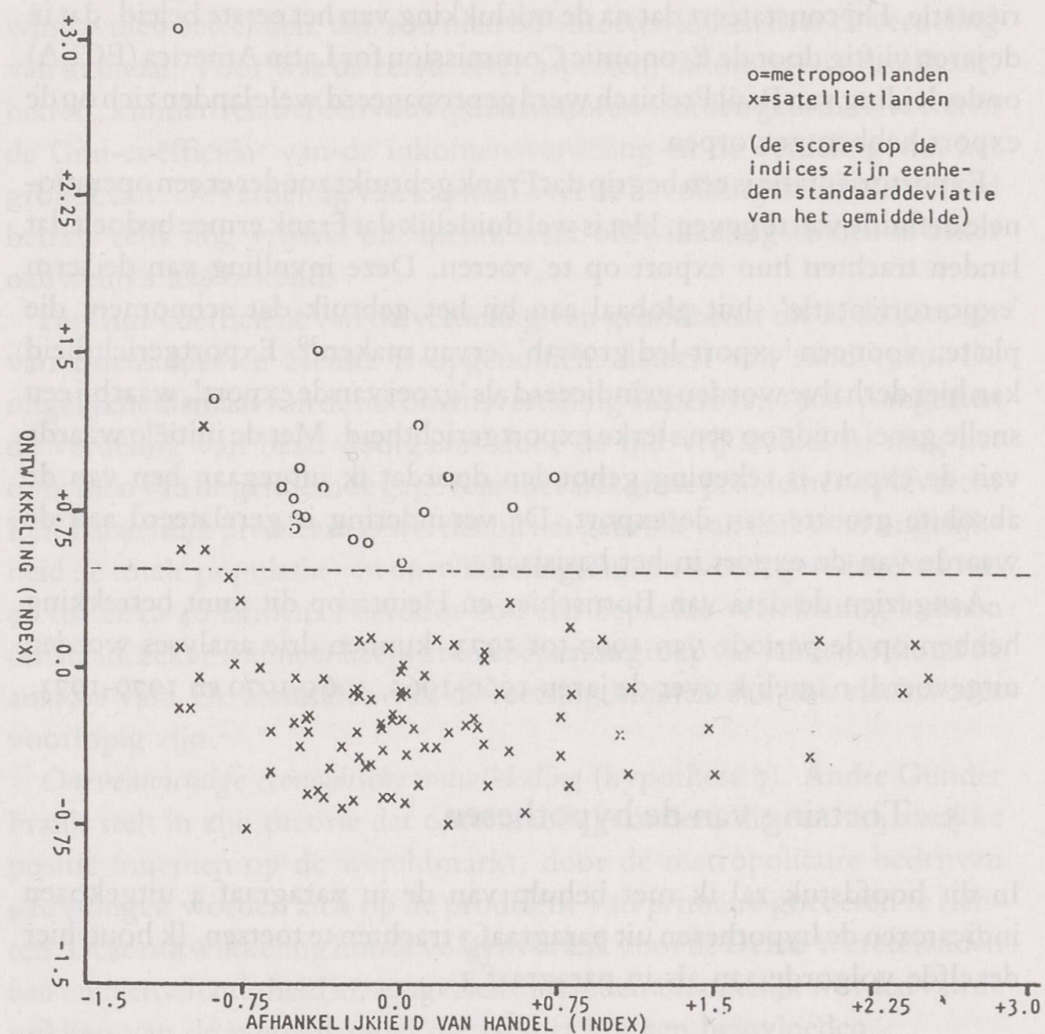
In dit hoofdstuk zal ik met behulp van de in paragraaf 4 uitgekozen indicatoren de hypothesen uit paragraaf 3 trachten te toetsen. Ik houd hier dezelfde volgorde aan als in paragraaf 3.

5.1. *Hypothese 1: Metropool en satellieten*. Zoals ik hierboven heb uiteengezet, tracht ik hier een grafische representatie van de onderzoekseenheden (ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden) te geven met als doel twee groepen, te weten metropoollanden en satellieten, te onderscheiden. Het bestaan van deze groepen wordt in de theorie van Andre Gunder Frank immers verondersteld.

Wanneer de scores van de indices in een assenstelsel tegen elkaar worden uitgezet, verkrijgen we een beeld zoals in de figuren 1 en 2 is weergegeven. De rondjes geven de landen weer die tot de metropool kunnen worden gerekend, de kruisjes geven een representatie van de satellieten.

Er blijken in de figuren duidelijk twee groepen te kunnen worden onderscheiden op de ontwikkelingsschaal: boven de streep bevinden zich zonder enige uitzondering alle westerse, ontwikkelde landen, terwijl de ontwikkelingslanden in groten getale onder de streep liggen.

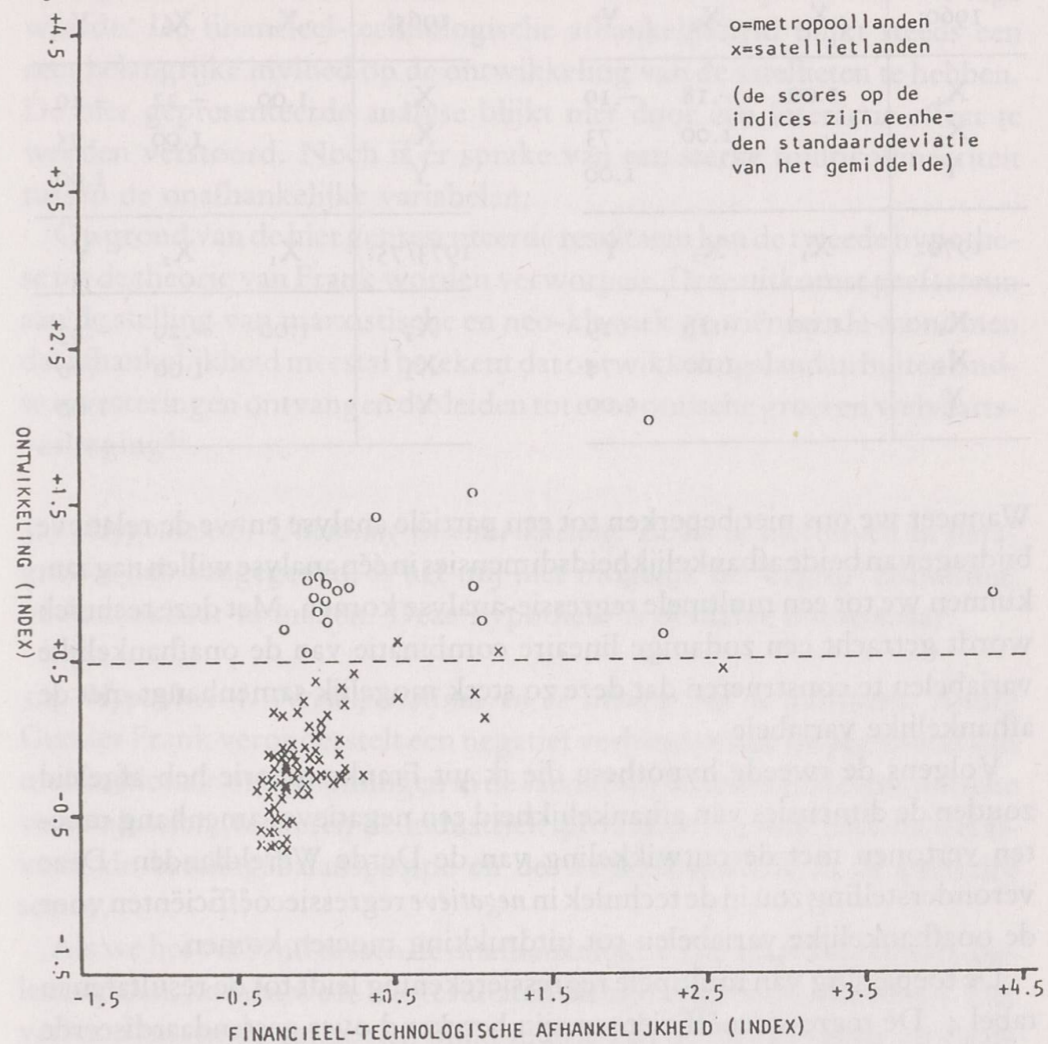
Figuur 1: Schaling van landen op de variabelen afhankelijkheid van handel en ontwikkeling

Wat de dimensies van afhankelijkheid betreft, is het onmogelijk een onderscheid te maken tussen ontwikkelde en onderontwikkelde landen. Bij de afhankelijkheid van handel blijkt dat er zowel ontwikkelde landen zijn die zeer van het buitenland afhankelijk zijn als ontwikkelingslanden die een relatief geringe afhankelijkheid kennen. Wat de financieel-technologische afhankelijkheid betreft, blijken relatief veel landen – niet slechts ontwikkelde landen – nauwelijks van het buitenland afhankelijk te zijn.

De eerste hypothese van Andre Gunder Frank is door de hier gepresenteerde resultaten gedeeltelijk geconfirmeerd: de door hem aangegeven metropoollanden kennen duidelijk een hogere ontwikkeling dan de satellieten. Op de afhankelijkheidsschalen is er echter geen zinnig onderscheid tussen de metropool en de satellieten te maken.

Figuur 2: Schaling van landen op de variabelen financieel-technologische afhankelijkheid en ontwikkeling

5.2. *Hypothese 2: Afhangelijkheid en ontwikkeling.* Andre Gunder Frank legt een negatieve relatie tussen de afhankelijkheid en de ontwikkeling van de satellieten. Het verband tussen deze twee verschijnselen is zijns inziens sterk: als de satellieten afhankelijk zijn van de metropoollanden, hebben zij onvoldoende mogelijkheden om een eigen ontwikkelingspolitiek te voeren en zijn zij gedoemd onderontwikkeld te blijven.

Wanneer we hier eerst de relatie tussen de twee dimensies van afhankelijkheid en ontwikkeling afzonderlijk bekijken, blijkt dat afhankelijkheid van handel in de onderscheiden jaren steeds een matig negatieve samenhang met ontwikkeling vertoont en dat de financieel-technologische afhankelijkheid sterk positief met de afhankelijke variabele is gecorreleerd. Dit zien we in tabel 3 hieronder, waar Y staat voor ontwikkeling, X_1 voor afhankelijkheid van handel en X_2 voor financieel-technologische afhankelijkheid⁴⁰.

Tabel 3: Correlatiematrices van afhankelijkheid en ontwikkeling

1960:	X ₁	X ₂	Y	1965:	X ₁	X ₂	Y
X ₁	1.00	-.18	-.19	X ₁	1.00	-.22	-.19
X ₂		1.00	.73	X ₂		1.00	.75
Y			1.00	Y			1.00
1970:	X ₁	X ₂	Y	1973/75:	X ₁	X ₂	Y
X ₁	1.00	-.18	-.19	X ₁	1.00	-.29	-.23
X ₂		1.00	.74	X ₂		1.00	.76
Y			1.00	Y			1.00

Wanneer we ons niet beperken tot een partiële analyse en we de relatieve bijdrage van beide afhankelijkheidsdimensies in één analyse willen nagaan, kunnen we tot een multiële regressie-analyse komen. Met deze techniek wordt getracht een zodanige lineaire combinatie van de onafhankelijke variabelen te construeren dat deze zo sterk mogelijk samenhangt met de afhankelijke variabele.

Volgens de tweede hypothese die ik uit Franks theorie heb afgeleid zouden de dimensies van afhankelijkheid een negatieve samenhang moeten vertonen met de ontwikkeling van de Derde Wereldlanden. Deze veronderstelling zou in de techniek in *negatieve* regressiecoëfficiënten voor de onafhankelijke variabelen tot uitdrukking moeten komen.

De toepassing van multiële regressierekening leidt tot de resultaten in tabel 4. De regressiecoëfficiënten zijn berekend over gestandaardiseerde variabelen en zijn daarom zogenaamde betagewichten.

De multiële determinatiecoëfficiënt R^2 is steeds vrij hoog en er is dan ook een sterke samenhang tussen afhankelijkheid en ontwikkeling waar te

Tabel 4: Multiële regressie van afhankelijkheid en ontwikkeling

	Afh. van handel	Fin.-techn. afhankelijkh.	R^2
1960	-.06	.72	.54
1965	-.03	.74	.56
1970	-.08	.74	.56
1973/75	-.01	.76	.58

nemen. De bijdrage van de afhankelijkheid van handel is steeds zeer gering: de regressiecoëfficiënten hebben in alle beschouwde jaren een zeer lage waarde. De financieel-technologische afhankelijkheid blijkt steeds een zeer belangrijke invloed op de ontwikkeling van de satellieten te hebben. De hier gepresenteerde analyse blijkt niet door een interactie-effect te worden verstoord. Noch is er sprake van een sterke multicollineariteit tussen de onafhankelijke variabelen.

Op grond van de hier gepresenteerde resultaten kan de tweede hypothese uit de theorie van Frank worden verworpen. Deze uitkomst geeft steun aan de stelling van marxistische en neo-klassiek georiënteerde economen dat afhankelijkheid meestal betekent dat ontwikkelingslanden buitenlandse investeringen ontvangen die leiden tot economische groei en welvaartsverhoging⁴¹.

5.3. *Hypothese 3: Uitbuiting en ontwikkeling.* Zoals ik hierboven in paragraaf 4 heb aangegeven, is het mij niet mogelijk het begrip 'uitbuiting' onderzoekbaar te maken. Deze hypothese is derhalve ontoetsbaar.

5.4. *Hypothese 4: Neoimperialisme en de situatie van de satellieten.* Andre Gunder Frank veronderstelt een negatief verband tussen de penetratie van multinationale ondernemingen in de satellieten en een aantal economische verschijnselen, te weten de industriële produktie, de internationale ruilvoet, de betalingsbalanspositie en de werkgelegenheid in de primaire sector.

Als we het verband tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabelen bepalen, komen we tot de resultaten die zijn opgenomen in tabel 5. Het verband tussen de variabelen blijkt in drie van de vier gevallen verwaarloosbaar klein te zijn; we kunnen dan ook gevoeglijk aannemen dat er geen verband is tussen de penetratie door multinationals en een eventuele verslechtering van de industriële produktie, de internationale ruilvoet of de werkgelegenheid in de primaire sector. Er is slechts een zwak positief verband tussen de onafhankelijke variabele en de ontwikkeling van de betalingsbalanspositie, hetgeen in tegenspraak is met de theorie van Frank.

Tabel 5: Correlaties (r) van 'penetratie door multinationals' en de situatie in de satellieten

1. Ontwikkeling van de industriële produktie	.01
2. Ontwikkeling van de internationale ruilvoet	-.03
3. Ontwikkeling van het saldo op de lopende rekening	.28
4. Ontwikkeling werkgelegenheid primaire sector	.04

Het gevonden verband is heel goed verklaarbaar, aangezien multinationals veelal in ontwikkelingslanden actief zijn om goederen voor de export te produceren. Naarmate de ondernemingen hun bezigheden in de satellieten uitbreiden, neemt de export toe en groeit het positieve saldo op de lopende rekening.

Aan de hand van deze resultaten kan de vierde hypothese, die ik uit Franks theorie heb afgeleid, worden verworpen. Frank hypothetiseert namelijk een negatief verband tussen de penetratie en de economische positieverandering, terwijl ik over het algemeen een positief verband heb gevonden.

5.5. *Hypothese 5: Afhankelijkheid en politieke instabiliteit.* Andre Gunder Frank veronderstelt het bestaan van een negatieve relatie tussen afhankelijkheid en politieke stabiliteit. In zijn visie leidt de toename van de afhankelijkheid van de periferie ten opzichte van de metropoollanden namelijk tot een intensievere bemoeienis van de metropool met de politieke situatie in de periferie.

Bij deze hypothese hebben we te maken met twee onafhankelijke variabelen (dimensies van afhankelijkheid) en drie afhankelijke variabelen (dimensies van politieke stabiliteit). Er is hier derhalve sprake van een onderzoeksmodel waarvoor canonische correlatierekening de aangewezen onderzoekstechniek is. Aangezien de variabelen niet op interval- of rationiveau zijn gemeten, zal ik een niet-lineaire variant van deze techniek hantieren⁴².

Als we de canonische correlatieanalyse voor de variabelen van afhankelijkheid en politieke instabiliteit bekijken, blijkt dat de afhankelijke variabelen vrij sterk met elkaar samenhangen. De onafhankelijke variabelen, die betrekking hebben op afhankelijkheid, zijn in de canonische oplossing negatief met elkaar gecorreleerd. De onafhankelijke en afhankelijke variabelen blijken *onderling* niet erg sterk samen te hangen. Dit blijkt onder meer uit de canonische correlaties, weergegeven in tabel 6.

De eigenwaarde van de eerste canonische variaat duidt aan dat slechts dertig procent van de totale variantie van die variaat verklaard wordt met

Tabel 6: Canonische correlaties afhankelijkheid en politieke instabiliteit

Canonische oplossing	Eigenwaarde	Canonische correlatie
1	.30	.55
2	.11	.33

het gebruikte model. Dit is zeer beperkt. Bij de tweede variaat is de proportie verklaarde variantie zelfs nog maar elf procent. De 'trace correlatie' (\bar{r}) is .45; het kwadraat hiervan, \bar{r}^2 , geeft aan dat het gebruikte model slechts 21 procent van de variantie weet te verklaren.

Wanneer we de resultaten van deze toetsing overzien, kunnen we concluderen dat het gehypothetiseerde verband tussen afhankelijkheid en interne politieke instabiliteit niet gevonden is en dat de vijfde hypothese, die ik uit Franks theorie heb afgeleid, moet worden verworpen.

5.6. *Hypothese 6: Afhankelijkheid en ongelijkheid.* Frank poneert in zijn werk de stelling dat er een positief verband bestaat tussen de mate van afhankelijkheid van de arme van de rijke landen en de ongelijkheid die er in de arme landen heerst.

De variabelen waarmee we hier te maken hebben zijn op rationiveau gemeten. De twee indicatoren van ongelijkheid, te weten ongelijkheid in de inkomensverdeling en in het grondbezit, zijn de afhankelijke variabelen. Als onafhankelijke variabelen hanteer ik de negen variabelen van afhankelijkheid die ik in paragraaf 4 heb geselecteerd. Om zoveel mogelijk aan te sluiten bij de jaren waarover de afhankelijke variabelen zijn gemeten, heb ik de waarden van de onafhankelijke variabelen over 1965 gebruikt.

Zoals we dat ook hierboven in het geval van de vijfde hypothese zagen, kan het onderzoeksprobleem hier opnieuw herleid worden tot een probleem van canonische correlatierekening. Als we de resultaten van deze techniek samenvatten, komen we tot de resultaten in tabel 7. Er blijkt een vrij sterke samenhang te bestaan tussen de twee sets van variabelen die in de analyse zijn opgenomen: een sterkere mate van afhankelijkheid gaat samen met grotere ongelijkheid. De 'trace correlatie' is .72; r^2 heeft een waarde van .52, hetgeen duidt op een relatief sterk verband. Deze resultaten moeten wel enigszins gerelativeerd worden, aangezien de analyse is uitgevoerd over slechts veertig onderzoekseenheden.

Tabel 7: Canonische correlatie afhankelijkheid en ongelijkheid

Canonische oplossing	Eigenwaarde	Canonische correlatie
1	.54	.74
2	.50	.71

Uit de toetsing van de zesde hypothese blijkt dat afhankelijkheid en ongelijkheid vrij nauw samenhangen. Hoewel ik geen uitspraak kan doen over

de causale relatie die Frank legt tussen deze twee variabelen – canonische correlatierekening is een symmetrische techniek – kan wel worden geconcludeerd dat zijn stelling niet is verworpen. Voorlopig kunnen we haar dus aanvaarden.

5.7. *Hypothese 7: Afhankelijkheid, exportgerichtheid en ontwikkeling.* De laatste hypothese die ik uit de theorie van Andre Gunder Frank heb afgeleid, kent drie onafhankelijke variabelen en één afhankelijke variabele. Zij zijn alle van interval-meetniveau en om deze reden kan multiële regressierekening worden gebruikt om de zevende hypothese te toetsen.

In de dataset van Bornschie en Heintz zijn data over verschillende jaren opgenomen en daardoor kunnen we tot drie analyses komen, over de perioden 1960-1965, 1965-1970 en 1970-1973.

Wanneer we de eerste periode bekijken, blijkt de bivariante samenhang niet erg hoog te zijn (tabel 8); van multicollineariteit blijkt ook nauwelijks sprake te zijn.

Tabel 8: Correlatiematrix (data over 1965)

	X ₁	X ₂	X ₃	Y	
X ₁	1.0	-.22	.33	-.10	X ₁ = afhankelijk. v. handel
X ₂		1.0	-.06	.03	X ₂ = fin.-techn. afhankelijk.
X ₃			1.0	-.17	X ₃ = exportoriëntatie
Y				1.0	Y = evenwichtig. van ontwikkeling

Als we de regressieanalyse uitvoeren met gestandaardiseerde variabelen, verkrijgen we de volgende regressiecoëfficiënten:

	b_{ijk}^*
afhankelijkheid van handel	-.04
fin.-techn. afhankelijkheid	.02
exportoriëntatie	-.16

De bijdrage van de verschillende variabelen aan de evenwichtigheid van de economische ontwikkeling is zeer klein. Het resultaat dat hier is verkregen stemt globaal overeen met dat wat door Frank was verondersteld. De verklarende waarde die van het geheel uitgaat, is echter zeer beperkt. De variantie in de afhankelijke variabele wordt slechts voor iets meer dan drie percent uit de onafhankelijke variabelen verklaard: $R = .18$, $R^2 = .03$.

Het zou op theoretische gronden heel goed voorstelbaar zijn dat er een

interactie-effect optreedt tussen de variabelen van afhankelijkheid enerzijds en de variabele 'exportoriëntatie' anderzijds. Satellietlanden die in sterke mate afhankelijk zijn van de metropool kunnen er onder druk van de laatste toe gedwongen worden veel te gaan exporteren, terwijl weinig afhankelijke landen aan deze druk weerstand zouden kunnen bieden. Uit analyses blijkt evenwel dat zo'n interactie-effect niet aanwezig is.

De multiële regressieanalyse die ik over de perioden 1965-1970 en 1970-1973 heb uitgevoerd, leverden dezelfde resultaten op als de analyse waarvan ik de resultaten hierboven heb vermeld. Als we kijken naar de waarde van R^2 , dan blijkt dat deze wel iets, maar niet erg veel is gestegen. Over de periode 1965-1970 heb ik een R^2 gevonden van .17, de periode 1970-1973 laat een R^2 van .04 zien. De samenhang tussen de verschillende variabelen blijft zwak tot zeer zwak.

De conclusie ten aanzien van de zevende hypothese uit de theorie van Andre Gunder Frank kan luiden dat er geen noemenswaardige samenhang bestaat tussen enerzijds afhankelijkheid en exportoriëntatie en anderzijds de onevenwichtigheid van de economische ontwikkeling. De hypothese kan dan ook worden verworpen.

6. Conclusies

In paragraaf 3 heb ik uit de theorie van Andre Gunder Frank zeven hypothesen afgeleid die mijns inziens betrekking hebben op de centrale aspecten van die theorie. Van de geformuleerde hypothesen bleek er één ontoetsbaar te zijn wegens de problemen bij de operationalisering van het begrip 'uitbuiting'. Vier hypothesen werden met de beschikbare gegevens verworpen, één hypothese werd gedeeltelijk en één werd voorlopig aanvaard. De toetsing van de geheel aanwaarde hypothese was gebaseerd op slechts een gering aantal landen en kan daardoor nogal vertekend zijn.

Op grond van de hier gepresenteerde resultaten kan de theorie van Andre Gunder Frank verworpen worden. Wanneer ik het bij deze constatering zou laten, zou dat onbevredigend zijn. Er dient mijns inziens namelijk een theorie te worden gevonden die de verschijnselen beter verklaart dan de verworpen theorie. Ik pretendeer niet zo'n alternatieve verklaring te kunnen bieden; ik kan slechts een aanzet daartoe geven.

Mede naar aanleiding van de toetsing van de dependenciatheorie van Andre Gunder Frank is er een aantal punten van kritiek op de dependenciabenedering te formuleren:

(1) de dependenciabenedering richt zich teveel op externe factoren en veronachtzaamt daardoor de politieke, sociale en culturele omstandigheden in de satellieten;

(2) zij definieert afhankelijkheid teveel in economische termen en komt daardoor tot een te beperkte analyse van de internationale verhoudingen: niet-economische en niet-kapitalistische verhoudingen verdwijnen uit het zicht;⁴³

(3) zij heeft te weinig oog voor de precieze relatie tussen afhankelijkheid en ontwikkeling en doet daardoor algemene uitspraken op basis van te weinig empirische gegevens.

Sylvan et al. huldigen eveneens de mening dat de dependenciatheorieën te algemeen zijn, te weinig oog hebben voor de diversiteit aan factoren in de internationale betrekkingen en daardoor onvoldoende verklaren: 'The results for internal economic distortions in Third World countries are much more complex, less easily summarized, and much more context specific⁴⁴'. Zij trekken uit deze constatering de conclusie dat de dependenciatheorieën moeten worden verfijnd om zoveel mogelijk rekening te houden met wat zij als 'contextuele factoren' aanduiden.

De benadering van Sylvan et al. is wel sympathiek tegenover de dependenciatheorieën, maar is tevens het begin van een heilloze weg van specificatie en uitbreiding. Het is namelijk niet de functie van een theorie een bestaande situatie zo goed mogelijk te *beschrijven*, maar die situatie te *verklaren*. Theorievorming vereist dan ook het identificeren van *centrale* factoren, die verantwoordelijk zijn voor het optreden van gebeurtenissen die men wil verklaren. Spaarzaamheid wordt daarbij vaak als een van de vereisten gezien⁴⁵.

De dependenciatheorieën hebben in het voorafgaande zware aanvallen te verduren gekregen. Ter afsluiting van deze paragraaf zal ik in kort bestek aan de hand van een aantal andere benaderingen trachten aan te duiden waar een bevredigender theorie van afhankelijkheid rekening mee dient te houden teneinde te kunnen spreken van een geslaagde verklaring.

De dependenciatheorieën hebben met hun nadruk op het wereldsysteem terecht aandacht gevraagd voor de internationale afhankelijkheidsverhoudingen en voor de invloed hiervan op de interne politieke structuur van landen. De westerse modernisatietheorieën à la Rostow en het ECLA-model, waarop de dependencistas reageerden, keken immers hoofdzakelijk naar de interne situatie in ontwikkelingslanden en verwaarloosden de internationale context waarin die landen zich bevonden. De dependencistas werden, zoals de door hen bekritiseerde stromingen, ook eenzijdig en verloren uit het oog dat interne factoren wel degelijk van belang blijven, ook wanneer men een 'world system perspective' hanteert.

Als we het hebben over internationale betrekkingen en over de relaties binnen het wereldsysteem, kunnen we met Waltz zeggen dat we spreken over machts- en afhankelijkheidsverhoudingen. Deze verhoudingen zijn

de bouwstenen van datgene wat Waltz als de *internationale structuur* aanduidt⁴⁶. De structuur is, als een 'positional picture', een manier om de internationale betrekkingen op een vruchtbare wijze te analyseren. Op dit punt deel ik Waltz' opvattingen, omdat zijn structuurbegrip niet van tevoren vastlegt dat men kijkt naar politieke, economische of militaire interacties.

'Structuur' is een formeel begrip. Om ermee te werken, is nog een aantal verdere verfijningen nodig, zowel op het gebied van de internationale als op dat van de nationale verhoudingen.

Wat het internationale systeem betreft, kunnen we ervan uitgaan dat er naast staten nog andere actoren zijn, zoals internationale organisaties en grote ondernemingen, die de uitkomsten van internationale processen bepalen. Het doel van al deze actoren is hun eigen voortbestaan te garanderen en dit zo mogelijk verder te verzekeren door het uitbreiden van hun macht. Wanneer we het huidige internationale systeem beschouwen, blijken grote staten nog steeds de belangrijkste actoren te zijn⁴⁷; de structuur van het genoemde systeem wordt dan ook voor een belangrijk deel bepaald door de grote staten, die machtiger zijn dan andere. Voor de ontwikkelingslanden, die het onderwerp van mijn onderzoek zijn, is de structuur een gegeven. Zij kunnen wel proberen invloed uit te oefenen op de grote staten, maar stuiten daarbij op de machtsverhoudingen die de effectiviteit van hun optreden beperken.

Ontwikkelingslanden worden, als gezegd, geconfronteerd met staten die over veel machtsbronnen beschikken. De machtige staten zullen trachten greep te houden op de internationale situatie om de uitkomsten van internationale interacties te kunnen beïnvloeden. Het is daarbij mogelijk dat deze staten hun machtsbronnen tegenover de ontwikkelingslanden benutten en ze in hun invloedssfeer trachten te krijgen. Vanuit het structuurbegrip kunnen we dan de stelling putten dat niet slechts de verhouding tussen de machtige staten en de ontwikkelingslanden belangrijk is om de imperialistische pogingen te laten slagen, maar dat eveneens de relatie tussen de machtige staten *onderling* van zeer veel belang is. Tony Smith kent, in een poging om tot een meer algemene theorie van imperialisme te komen ook een dergelijke prominente plaats toe aan de strijd tussen de concurrerende grootmachten⁴⁸.

Op het internationale niveau speelt er aldus een aantal factoren mee: ten eerste de relatieve machtspositie van de ontwikkelde en de ontwikkelingslanden en ten tweede de onderlinge verhouding tussen de ontwikkelde landen.

De binnenlandse politiek in de ontwikkelingslanden moet zeker ook bestudeerd worden om te voorkomen dat de theorie te eenzijdig wordt en

binnenlandse processen reduceert tot vereisten die het kapitalistische wereldsysteem stelt. De rol van internationale factoren moet zeker niet worden onderschat; 'the problem is not to choose between internal and external variables but rather to see how they work together, now the one predominating, then the other, in an interaction in which all play their roles'⁴⁹.

Als we kijken naar de interne processen in de ontwikkelingslanden, dan zien we dat nationale groepen een belangrijke rol spelen in de zogenaamde *machtsbalans*. In de ontwikkelingslanden bestaan, zoals ook op het internationale niveau, machts- en afhankelijkheidsverhoudingen tussen groepen met verschillende, conflicterende belangen. Het hangt van de machtsbalans (cf. de benadering van Norbert Elias) af welke politiek een ontwikkelingsland gaat voeren. Groepen, die van de export naar de ontwikkelde landen afhankelijk zijn, zullen hun belang waarschijnlijk meer definiëren in termen van de verhouding tot deze landen. Slaat de machtsbalans in het voordeel van deze 'exporteurs' uit – en hierbij kan de externe steunverlening vanuit de ontwikkelde landen ook een rol spelen – dan zal een land zich meer gelegen laten liggen aan de opvattingen in de ontwikkelde landen. Zijn het daarentegen de meer isolationistische groepen die het tij mee hebben, dan zal een land proberen zich aan de greep van de ontwikkelde landen te ontworstelen.

Vele factoren spelen op het binnenlandse vlak een rol. Het gaat niet alleen om de zogenaamde objectieve economische factoren, maar veeleer om de *belangen* die verschillende groepen *menen te hebben* en trachten te verwezenlijken. Politieke, sociale en culturele belangen maken dat het niet slechts economische belangen zijn die de doorslag geven bij het organiseren van groepen. Het is de specifieke machtsbalans die uiteindelijk bepaalt of de verschillende belangengroepen er al dan niet in slagen hun doeleinden te bereiken.

Ik besef terdege hier geen alternatieve verklaring voor de afhankelijkheid en gevolgen daarvan in Derde Wereldlanden te hebben geboden. Mijns inziens is het wel zinvol om, met de waardevolle inzichten die een 'world-system perspective' heeft te bieden, te blijven streven naar een betere, meer omvattende verklaring dan de dependenciatheorieën geven.

Noten

1. Hettne (1982), p. 44-46.
2. Bodenheimer (1973), p. 355.
3. Smith (1981), p. 13.

4. Frank (1977).
5. Zie in dit verband het voorwoord van Frank (1969).
6. Franks eigen standpunt over het marxisme is niet geheel duidelijk. Zelf schrijft hij: 'I have *never* had the temerity to *claim to be* a Marxist nor the desire to deny it; and nowhere in my published – or unpublished – writings can or will anyone find such a personal claim'. Frank (1977), p. 362. Franks terminologie en vele verwijzingen naar marxistische werken duiden evenwel op een sterke verbondenheid met het marxisme.
7. Roxborough (1979), p. 45.
8. Frank hanteert hier mijns inziens een andere definitie van kapitalisme dan gebruikelijk is. Het onderscheidende kenmerk van het kapitalistische wereldsysteem is het ontstaan van een markt, niet het eigendom van de produktiemiddelen. Cf. Frank (1969), p. 21. De beschrijving van de geschiedenis van het kapitalistische wereldsysteem is goeddeels gebaseerd op Frank (1972a) en (1979).
9. Frank (1970), p. 4, mijn cursivering.
10. Zie bijv. Frank (1969), p. 242-246 en Frank (1972b), p. 23-24.
11. Frank (1969), p. 9.
12. Frank (1975), p. 104.
13. Zie Frank (1970), p. 378-384, Frank (1972a), p. 46-62 en Frank (1979), p. 82-87.
14. Frank (1972a), p. 70.
15. Cf. Frank (1970), p. 298-350 en Frank (1972b), p. 39-45.
16. Frank (1970), p. 176.
17. Frank (1969), p. 8, eerste cursivering van mij.
18. Frank (1969), p. 11.
19. Zie Frank (1970), p. 13.
20. Frank (1969), p. 6-8.
21. Zie Frank (1969), hoofdstuk V en Frank (1972a), p. 93 en p. 111-114.
22. Cf. Segers en Hagedaars (1980), p. 39-60.
23. Zie ook de overwegingen van Jackson et al. (1979), p. 18.
24. Bornschier and Heintz (1979).
25. Bornschier and Heintz (1979), p. 7-9.
26. Johnson (1972), p. 80-83, Chase-Dunn (1975), p. 728, Bornschier et al. (1978), p. 667 en p. 671-673.
27. Kaufman et al. (1974/75), p. 310-314, Rubinson (1976), p. 649-655, McGowan and Smith (1978), p. 212-215, Duvall et al. (1981), p. 318-323.
28. De data die ik voor het meten van afhankelijkheid heb gebruikt, zijn niet perfect. Er wordt namelijk geen onderscheid gemaakt tussen handels- en investeringsstromen tussen enerzijds ontwikkelde en ontwikkelingslanden en anderzijds ontwikkelingslanden onderling. Mijn gegevens meten derhalve de afhankelijkheid van het *buitenland*, niet specifiek van de metropool. Afhankelijkheid moet hier begrepen worden als afhankelijkheid van het wereldsysteem. De keuze voor de data is wel te rechtvaardigen: de handels- en investeringsstromen die betrekking hebben op de Derde Wereld zijn in de werkelijkheid zeer eenzijdig gericht op de ontwikkelde landen. Hierdoor kan bij de indicering van de dimensies van afhanke-

lijkheid worden volstaan met gegevens over het wereldsysteem en is het dus niet noodzakelijk om naar de afzonderlijke relaties van de ontwikkelingslanden met de ontwikkelde landen te kijken.

29. Warren (1980), p. 225-235.
30. Alschuler (1976), p. 42-44.
31. Zie Frank (1970), p. 149-191.
32. Chenery and Syrquin (1975), p. 87.
33. Zie Frank (1972a), hoofdstuk 8.
34. Rosenthal (1981), p. 37.
35. Bornschier and Heintz (1979), p. 275.
36. Zie bijv. Van Schendelen (1981), p. 118-121.
37. Zie bijv. Kaufman et al. (1974/1975), p. 315, Chase-Dunn (1975), p. 728, Rubinson (1976), p. 647-648 en Bornschier et al. (1978), p. 662-663.
38. Bornschier and Heintz (1979), p. 109-110. Deze f.t.s. wordt als volgt berekend:

$$\text{f.t.s.} = \frac{(\text{IMP}_r + \text{EXP}_p) - (\text{EXP}_r + \text{IMP}_p)}{\text{IMP}_r + \text{EXP}_p + \text{EXP}_r + \text{IMP}_p}$$

waarin: f.t.s. = de structuur van de buitenlandse handel;

IMP_r = de waarde van de import van grondstoffen en agrarische producten;

EXP_p = de waarde van de export van half- en eindfabrikaten;

EXP_r = de waarde van de export van grondstoffen en agrarische producten;

IMP_p = de waarde van de import van half- en eindfabrikaten.

39. Zie bijv. Lee (1981).
40. Bij deze en alle volgende analyses heb ik afgezien van het gebruik van statistische significantietoetsen, omdat de data niet uit een steekproef afkomstig zijn. De data pretenderen een volledig beeld te geven van de werkelijke situatie. Generalisatie naar een populatie is overbodig, aangezien we hier te maken hebben met een populatie-onderzoek. De gevonden parameters zijn, afgezien van meetfouten en gegeven de door mij gekozen indicering, aan te duiden als de *werkelijke* parameters. Het berekenen van een kans dat men een hypothese ten onrechte, i.c. in tegenspraak met de waarde van de parameters in de populatie verwerpt, is dan ook overbodig. Cf. Morrison and Henkel (1969).

41. Zie McGowan and Smith (1978) en Warren (1980).

42. Ik heb hier gebruik gemaakt van het programma CANALS van het Department of Data Theory van de RU Leiden. Canonische correlatieanalyse is een multivariate analysetechniek die tracht aan de hand van twee sets van variabelen voor beide sets een zodanige lineaire combinatie te vinden dat de correlatie tussen deze combinaties maximaal is. Deze correlatie is de canonische correlatie. Het aantal te berekenen correlaties tussen de lineaire combinaties van de sets van variabelen is gelijk aan het aantal variabelen van de kleinste set. Elk paar van de lineaire combina-

ties vormt aldus een canonische variaat, die kan worden benut om de onderzoekselementen te schalen. Canonische correlatieanalyse is een symmetrische analysetechniek. Desondanks zal ik toch over onafhankelijke variabelen blijven spreken, omdat die wel op theoretische gronden te onderscheiden zijn.

43. Zie ook Ray (1973), m.n. p. 9.
44. Sylvan et al. (1983), p. 105.
45. Zie Waltz (1979), p. 8-13.
46. Waltz (1979), p. 79-81.
47. Waltz (1979), p. 93-94. Waltz gebruikt in dit verband de term 'major states', omdat zij de belangrijkste machtsbronnen bezitten. Mijn term 'grote staten' duidt derhalve niet op de omvang van hun grondgebied, maar op die van hun machtsbronnen.
48. Smith (1981), p. 3 en p. 44-49.
49. Smith (1981), p. 51.

Geraadpleegde literatuur

- Alschuler, L. R., 1976, Satellization and stagnation in Latin America, *International Studies Quarterly*, vol. 20, no. 1, March 1976, p. 39-82.
- Bodenheimer, S., 1973, Dependency and imperialism: The roots of Latin American underdevelopment, in: *Politics and Society*, vol. I, no. 3, May 1973, p. 327-357.
- Bornschier, V., C. Chase-Dunn and R. Rubinson, 1978, Cross-national evidence of the effects of foreign investment and aid on economic growth and inequality: A survey of findings and a reanalysis, *American Journal of Sociology*, vol. 84, no. 3, 1978, p. 651-683.
- Bornschier, V. and P. Heintz, 1979, *Compendium of data for world-system analysis. A sourcebook of data based on the study of MNC's economic policy and national development*, reworked and enlarged by Thanh-Huyen Ballmer-Cao and Jürg Scheidegger, Soziologisches Institut der Universität Zürich, Zürich.
- Chase-Dunn, C., 1975, The effects of international economic dependence on development and inequality: A cross-national study, *American Sociological Review*, vol. 40, December 1975, p. 720-738.
- Chenery, H., and M. Syrquin, 1975, *Patterns of development 1950-1970*, Oxford University Press, London etc.
- Duvall, R., S. Jackson, B. M. Russett, D. Snidal and D. Sylvan, 1981, A formal model of 'dependencia theory': Structure and measurement, in: R. L. Merritt and B. M. Russett (eds.), *From national development to global community. Essays in honor of Karl W. Deutsch*, George Allen & Unwin, London etc., 1981, p. 312-352.
- Frank, A. G., (1967), 1969, *Capitalism and underdevelopment in Latin America. Historical studies of Chile and Brazil*, Revised and enlarged, Monthly Review Press, New York and London.

- Frank, A. G., (1968), 1970, *Latin America: Underdevelopment or revolution. Essays on the development of underdevelopment and the immediate enemy*, Monthly Review Press, New York and London.
- Frank, A. G., 1972a, *Lumpenbourgeoisie: lumpendevlopment. Dependence, class and politics in Latin America*, Monthly Review Press, New York and London.
- Frank, A. G., 1972b, Economic dependence, class struggle, and underdevelopment policy, in: J. D. Cockroft, A. G. Frank and D. L. Johnson, *Dependence and underdevelopment: Latin America's political economy*, Anchor Books, New York, 1972, p. 19-41.
- Frank, A. G., 1975, *On capitalist underdevelopment*, Oxford University Press, Bombay etc.
- Frank, A. G., 1977, Dependence is dead, long live dependence and the class struggle: An answer to critics, *World Development*, vol. 5, no. 4, 1977, p. 355-370.
- Frank, A. G., 1979, *Dependent accumulation and underdevelopment*, Monthly Review Press, New York and London.
- Hettne, B., 1982, *Development theory and the Third World*, Swedish Agency for Research Co-operation with Developing Countries, Stockholm.
- Jackson, S., B. Russett, D. Snidal and D. Sylvan, 1979, An assessment of empirical research on dependencia, *Latin American Research Review*, vol. XIV, no. 3, 1979, p. 7-28.
- Johnson, D. L., 1972, Dependence and the international system, in: J. D. Cockroft, A. G. Frank and D. L. Johnson, *Dependence and underdevelopment: Latin America's political economy*, Anchor Books, New York, 1972, p. 71-114.
- Kaufman, R. R., H. I. Chernotsky and D. S. Geller, 1974/1975, A preliminary test of the theory of dependence, *Comparative Politics*, vol. 7, 1974/1975, p. 303-330.
- Lee, E., 1981, Export-led industrialization in Asia: An overview, in: E. Lee (ed.), *Export-led industrialization and development*, I.L.O., Singapore, 1981, p. 1-21.
- McGowan, P. J. and D. L. Smith, 1978, Economic dependency in Black Africa: An analysis of competing theories, *International Organization*, vol. 32, no. 1, Winter 1978, p. 179-235.
- Morrison, D. E. and R. E. Henkel, 1969, Significance tests reconsidered, *American Sociologist*, vol. 4, May 1969, p. 131-140.
- Ray, D., 1973, The dependency model of Latin American underdevelopment: Three basic fallacies, *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, vol. 15, February 1973, p. 4-20.
- Rosenthal, U., 1981, Politieke orde, in: M. van Schendelen (red.), *Kernthema's van de politicologie*, 2e, geheel herziene druk, Boom, Meppel en Amsterdam, 1981, p. 37-65.
- Roxborough, I., 1979, *Theories of underdevelopment*, Macmillan, London and Basingstoke.
- Rubinson, R., 1976, The world-economy and the distribution of income within states: A cross-national study, *American Sociological Review*, vol. 41, August 1976, p. 638-659.

- Schendelen, M. P. C. M. van, 1981, Politieke invloed, in: M. van Schendelen, (red.), *Kernthema's van de politicologie*, 2e, geheel herziene druk, Boom, Meppel en Amsterdam 1981, p. 111-139.
- Segers, J. H. G. en J. A. P. Hagenaars (red.), 1980, *Sociologische onderzoeksmethoden. Deel II: Technieken van causale analyse*, Van Gorcum, Assen.
- Smith, T., 1981, *The pattern of imperialism. The United States, Great Britain, and the late-industrializing world since 1815*, Cambridge University Press, Cambridge etc.
- Sylvan, D., D. Snidal, B. M. Russett, S. Jackson and R. Duvall, 1983, The peripheral economies. Penetration and distortion, 1970-1975, in: W. R. Thompson (ed.), *Contending approaches to world system analysis*, Sage, Beverly Hills etc. 1983, p. 79-111.
- Waltz, K. N., 1979, *Theory of international politics*, Addison-Wesley, Reading (Mass.).
- Warren, B., 1980, *Imperialism: Pioneer of capitalism*, edited by John Sender, NLB and Verso editions, London.

Appendix: Variabelen en indices

In deze appendix zal ik omschrijven welke de betekenis is van de variabelen die ik bij de toetsing van de theorie van Andre Gunder Frank heb gebruikt. Tevens zal ik aangeven hoe de indices van afhankelijkheid en ontwikkeling zijn gecreëerd.

1. *Gebruikte variabelen.* Alle variabelen in deze studie zijn overgenomen uit: Volker Bornschier and Peter Heintz, *Compendium of data for world-system analysis. A source-book of data based on the study of MNC's economic policy and national development*, reworked and enlarged by Thanh-Huyen Ballmer-Cao and Jürg Scheidegger, Soziologisches Institut der Universität Zürich, Zürich, 1979 (hierna aan te duiden als: *Compendium*). Ter informatie zal de oorspronkelijke bron van de data tussen haakjes achter de omschrijving van de variabelen worden vermeld.

Variabelen van afhankelijkheid (hypothesen 1, 2, 5, 6, 7)

1. *Exporten:* export van goederen en diensten, als percentage van het bruto binnenlands produkt (beide in nationale valuta en tegen lopende prijzen). (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series III, Table 3, p. 408-415; *Compendium*, p. 87-89)
2. *Exportconcentratie:* de waarde van het belangrijkste exportprodukt van een land, uitgedrukt als percentage van de totale export. (bron: United Nations, *Yearbook of International Trade Statistics*, verschillende jaren; *Compendium*, p. 97-99)
3. *Importen:* import van goederen en diensten, als percentage van het bruto binnenlands produkt (beide in nationale valuta en tegen lopende prijzen). (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series III, Table 3, p. 408-415; *Compendium*, p. 103-105)
4. *Schulden van de overheid:* netto uitstaande publieke schuld, m.u.v. nog niet

uitbetaalde en terugbetaalde bedragen, in mln. lopende US-dollars. (bronnen: World Bank, *World Debt Tables*, Washington D.C., 1975, Vol. I, Table 1B, p. 3-4; *World Tables 1971*, Washington D.C., Table 7; *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series II, p. 287-390; *Compendium*, p. 79-82)

5. *Buitenlandse directe investeringen*: schatting van de buitenlandse directe investeringen van DAC-landen, in mln. US-dollars. (bron: OECD, *Stock of Private Direct Investments by DAC Countries in Developing Countries, End 1967*, Paris 1967; *Compendium*, p. 121-124)

6. *Buitenlandse directe investeringen in de industrie*: idem 5.

7. *Buitenlandse directe investeringen in de mijnbouw en oliewinning*: idem 5.

8. *Buitenlandse directe investeringen in de landbouw*: idem 5.

9. *Investeringen door multinationals*: schatting van de totale hoeveelheid geïnvesteerd door dochtermaatschappijen van mno's in een gegeven gastland, in mln. US-dollars. (bron: *Compendium*, p. 125-127)

10. *Patenten in buitenlandse handen*: het aantal patenten dat in bezit is van buitenlanders. (bron: World Intellectual Property Organization, *Industrial Property*, Geneva, versch. jaren; *Compendium*, p. 139-141)

Variabelen van ontwikkeling (hypothesen 1, 2)

11. *Bruto Nationaal Produkt*: BNP per hoofd van de bevolking, tegen constante marktprijzen en in US-dollars van de basisperiode 1973-1975. (bron: IBRD, *1976 Atlas: 1973-1975 Base Period*, Washington DC, 1976; *Compendium*, p. 15-17)

12. *Bruto binnenlandse investeringen*: bruto binnenlandse investeringen als percentage van het bruto binnenlands produkt in lopende marktprijzen. (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series III, Table 3, p. 408-415; *Compendium*, p. 43-45)

13. *Kapitaalgoederenvoorraad*: kapitaalgoederenvoorraad tegen constante marktprijzen en in US-dollars van 1964. (bron: *Compendium*, p. 62-65)

14. *Energieverbruik*: energieverbruik in miljoenen metrische tonnen van kolen-equivalent. (bron: U.N., *Statistical Yearbook*, verschillende jaren; *Compendium*, p. 181-183)

15. *Alfabetisering*: het aantal volwassenen dat kan lezen en schrijven als percentage van de totale volwassen bevolking (ouder dan 15 jaar). (bron: IBRD, *World Tables 1971*, Table 2; *Compendium*, p. 218-220)

16. *Schoolbezoek*: het aantal mensen van 15 jaar en ouder dat een schoolopleiding volgt, in duizenden. (bron: UNESCO, *Statistical Yearbook*, Louvain, verschillende jaren; *Compendium*, p. 230-232)

17. *Beroepsopleiding*: het aantal mensen ouder dan 15 jaar dat een beroepsopleiding volgt, als percentage van secundair onderwijs. (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series IV, Table 5, p. 522-23; *Compendium*, p. 233-235)

Variabelen van neoimperialisme (hypothese 4)

18. *MNO-penetratie*: mate van penetratie door multinationals, gemeten d.m.v. hun totale directe investeringen gerelateerd aan de totale energieconsumptie en bevolking van een land. (bron: *Compendium*, p. 128-131)

19. *Groei van de industriële produktie*: groei van het bruto binnenlands produkt tegen constante marktprijzen en in US-dollars van 1964, uitgedrukt als een relatieve verandering t.o.v. het basisjaar. De volgende formule is hiervoor gebruikt:

$$\Delta \text{BBP}_{t_0 \rightarrow t_1} = \frac{\text{BBP}_{t_1} - \text{BBP}_{t_0}}{\text{BBP}_{t_0}} \cdot (\text{bron: } \textit{Compendium}, \text{ p. 18-23})$$

20. *Ontwikkeling van de ruilvoet*: verandering van de verhouding tussen exportprijzen en importprijzen, gerelateerd aan het basisjaar. (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series III, Table 11, p. 472-479; *Compendium*, p. 113-115)

21. *Ontwikkeling van de betalingsbalans*: verandering van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans in US-dollars en als percentage van de export van goederen en diensten. (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series III, Table 10, p. 464-471; *Compendium*, p. 76-78)

22. *Ontwikkeling van werkgelegenheid in primaire sector*: verandering van de stedelijke bevolking, als percentage van de totale bevolking, gerelateerd aan het basisjaar. (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series IV, Table 2, p. 510-513; *Compendium*, p. 193-194)

Variabelen van politieke instabiliteit (hypothese 5)

23. *Mate van geweld*: de duur, verspreiding en intensiteit van burgerlijk geweld in een land. (bron: *Compendium*, p. 275-277)

24. *Electorale regelmatigheid*: de mate van vrijheid en concurrentie bij nationale verkiezingen (bron: C. Taylor and M. Hudson, *World Handbook of Political and Social Indicators*, New Haven and London, Second edition, 1972, Table 2.9, p. 57-58; *Compendium*, p. 271-272)

25. *Executieve stabiliteit*: aantal jaar dat een regering ten tijde van de staatkundige onafhankelijkheid gemiddeld functioneert. (bron: *Compendium*, p. 281-282)

Variabelen van ongelijkheid (hypothese 6)

26. *Ongelijkheid van inkomen*: de waarde van de Gini-coëfficiënt van de mate van inkomensconcentratie en -verdeling. (bron: *Compendium*, p. 212-217)

27. *Ongelijkheid van grondbezit*: de waarde van de Gini-coëfficiënt van de concentratie van het landbezit per boerderij. (bron: Taylor and Hudson, *o.c.*, Table 4.14, p. 267-269; *Compendium*, p. 257-258)

Variabelen van ongelijkmatige economische ontwikkeling (hypothese 7)

28. *Onevenwichtige economische ontwikkeling*: Foreign trade structure, i.e. de samenstelling van de buitenlandse handel van een land naar de mate van industriële bewerking; berekend volgens de formule die is weergegeven in noot 38 hierboven. (bron: World Bank, *World Tables 1976*, Baltimore and London, Series III, Tables 8 en 9, p. 448-463; *Compendium*, p. 109-112)

29. *Exportgerichtheid*: gemiddelde jaarlijkse groei van export, afgeleid uit de trend, in percentage. (bron: UNCTAD, *Handbook of International Trade and Development Statistics*, New York, 1976, Table 4.6, p. 266-269; *Compendium*, p. 90-92)

2. Indices van afhankelijkheid en ontwikkeling.

De waarden van de indices van afhankelijkheid en ontwikkeling zijn berekend met de volgende formule:

$$I = \frac{(X_1 - \bar{X}_1)/S_{x_1} + \dots + (X_n - \bar{X}_n)/S_{x_n}}{n} = \frac{Z_{x_1} + \dots + Z_{x_n}}{n}$$

Om in deze indices de verschillen in absolute grootte en in spreiding te neutraliseren, kunnen de standaardcores (z-scores) van de onderscheiden variabelen, weergegeven als x_1 tot en met x_n , worden gebruikt.

De z-scores kunnen vervolgens worden opgeteld en gemiddeld. Een hoge waarde op de indices houdt dan in dat landen relatief afhankelijk, respectievelijk ontwikkeld zijn en een lage waarde duidt op een relatief geringe afhankelijkheid, respectievelijk ontwikkeling.

De scores van de landen op de indices zijn hieronder weergegeven. De variabelen zijn gemeten over 1965 en zijn de basis voor de figuren 1 en 2 in dit artikel. De eerste getallen in de kolommen hebben betrekking op alle (109) landen, die tussen haakjes zijn de waarden op de indices voor de afzonderlijke groep van ontwikkelingslanden.

Landen	Afhank. v. handel		Fin.-techn. afh.		Ontwikkeling	
Afghanistan	-0,76	(-0,86)	-0,26	(-0,31)	-0,76	(-0,77)
Algerije	0,08	(-0,01)	0,05	(0,25)	-0,26	(-0,01)
Angola	-0,21	(-0,20)	-0,13	(-0,14)	-0,32	(-0,28)
Argentinië	-0,95	(-1,04)	0,50	(1,82)	0,57	(1,79)
Bangla Desh	-0,62	(-0,60)	0,00	(0,00)	-0,27	(-0,26)
Boeroendi	-0,63	(-0,60)	-0,38	(-0,47)	-0,41	(-0,45)
Bolivia	0,54	(0,49)	-0,25	(-0,26)	-0,36	(-0,29)
Brazilië	-0,80	(-0,88)	1,03	(3,34)	0,03	(1,02)
Burma	-0,07	(-0,14)	-0,33	(-0,39)	-0,31	(-0,24)
Cambodja	-0,04	(-0,03)	-0,30	(-0,29)	-0,23	(-0,20)
Centr. Afr. Rep.	0,28	(0,28)	-0,33	(-0,37)	-0,18	(-0,20)
Chad	0,19	(0,19)	-0,33	(-0,39)	-0,72	(-0,73)
Chili	-0,20	(-0,26)	0,13	(0,47)	0,16	(0,56)
Colombia	-0,40	(-0,46)	0,04	(0,48)	-0,03	(0,33)
Costa Rica	0,22	(0,11)	-0,30	(-0,31)	0,12	(0,31)
Cuba	0,37	(0,33)	-0,04	(-0,06)	0,04	(0,15)
Dahomey/Benin	-0,06	(-0,15)	-0,33	(-0,39)	-0,32	(-0,36)
Dominicaanse Rep.	-0,31	(-0,40)	-0,34	(-0,39)	-0,54	(-0,46)
Ecuador	-0,26	(-0,34)	-0,29	(-0,30)	-0,16	(-0,02)
Egypte	-0,05	(-0,13)	-0,03	(-0,04)	-0,22	(0,05)

W. Hout Frank en vrij in het Zuiden?

Landen	Afhank. v. handel		Fin.-techn. afh.		Ontwikkeling	
El Salvador	0,32	(0,22)	-0,31	(-0,34)	-0,12	(0,00)
Ethiopië	-0,27	(-0,33)	-0,31	(-0,35)	-0,69	(-0,70)
Ghana	0,30	(0,24)	-0,20	(-0,13)	-0,26	(-0,12)
Griekenland	-0,56	(-0,66)	-0,20	(0,01)	0,24	(0,79)
Guatemala	-0,21	(-0,30)	-0,35	(-0,38)	-0,31	(-0,20)
Guinee	-0,15	(-0,14)	-0,25	(-0,24)	-0,15	(-0,19)
Haïti	-0,48	(-0,46)	-0,33	(-0,38)	-0,60	(-0,56)
Hong Kong	2,48	(2,42)	-0,23	(-0,20)	0,10	(0,37)
Honduras	0,16	(0,05)	-0,31	(-0,33)	-0,30	(-0,22)
India	-1,11	(-1,20)	1,13	(2,52)	0,57	(2,99)
Indonesië	-1,03	(-1,12)	0,08	(0,18)	-0,29	(0,02)
Iran	0,25	(0,21)	0,06	(0,34)	-0,35	(0,02)
Irak	1,08	(1,02)	-0,25	(-0,24)	-0,48	(-0,27)
Israël	-0,01	(-0,12)	-0,05	(0,02)	0,51	(1,06)
Ivoorkust	0,78	(0,67)	-0,27	(-0,25)	-0,44	(-0,36)
Jamaica	0,79	(0,77)	-0,14	(-0,01)	-0,18	(-0,01)
Jordanië	0,19	(0,09)	-0,29	(-0,36)	-0,30	(-0,21)
Joegoslavië	-0,54	(-0,69)	-0,18	(-0,19)	0,84	(1,78)
Kenia	0,46	(0,45)	-0,29	(-0,27)	-0,56	(-0,51)
Kameroen	-0,43	(-0,50)	-0,16	(-0,20)	-0,17	(-0,17)
Korea	-1,00	(-1,12)	-0,25	(-0,28)	-0,07	(0,28)
Laos	0,00	(0,00)	-0,22	(-0,31)	-0,07	(-0,10)
Libanon	1,02	(1,00)	-0,29	(-0,33)	-0,13	(-0,04)
Liberia	1,46	(1,36)	-0,20	(-0,13)	-0,41	(-0,36)
Libië	1,94	(1,86)	0,06	(0,20)	0,22	(0,78)
Madagascar	-0,20	(-0,30)	-0,30	(-0,32)	-0,54	(-0,52)
Maleisië	1,03	(1,01)	-0,20	(-0,03)	-0,21	(-0,01)
Mauretanië	2,02	(1,94)	-0,30	(-0,32)	-0,37	(-0,37)
Mexico	-1,07	(-1,18)	0,51	(1,85)	0,17	(1,37)
Mali	-0,24	(-0,23)	-0,31	(-0,37)	-0,13	(-0,09)
Malawi	-0,04	(-0,15)	-0,33	(-0,38)	-0,61	(-0,62)
Marokko	-0,32	(-0,43)	-0,24	(-0,19)	-0,62	(-0,51)
Mozambique	-0,45	(-0,43)	-0,15	(-0,17)	-0,34	(-0,32)
Nepal	0,00	(0,00)	-0,34	(-0,40)	-0,67	(-0,65)
Nicaragua	0,33	(0,22)	-0,31	(-0,33)	-0,23	(-0,10)
Niger	-0,54	(-0,66)	0,14	(0,52)	-0,26	(-0,16)
Nigeria	-0,21	(-0,27)	-0,34	(-0,39)	-0,50	(-0,53)
Oeganda	0,01	(0,02)	-0,34	(-0,39)	-0,39	(-0,36)
Opper Volta	-0,37	(-0,43)	-0,34	(-0,39)	-0,61	(-0,62)
Pakistan	-0,49	(-0,57)	0,09	(0,27)	-0,25	(-0,10)
Panama	0,80	(0,69)	-0,19	(-0,01)	0,07	(0,30)

Landen	Afhank. v. handel		Fin.-techn. afh.		Ontwikkeling	
Paraguay	-0,59	(-0,71)	-0,33	(-0,37)	-0,27	(-0,17)
Peru	-0,52	(-0,64)	0,05	(0,36)	-0,07	(0,27)
Philippijnen	-0,65	(-0,77)	-0,12	(0,19)	-0,04	(0,29)
Papua Nw. Gn.	0,15	(0,15)	-0,31	(-0,32)	0,11	(0,24)
Portugal	-0,11	(-0,25)	-0,19	(0,06)	0,08	(0,48)
Rwanda	-0,31	(-0,39)	-0,34	(-0,39)	-0,63	(-0,64)
Rhodesië	0,00	(0,00)	-0,27	(-0,15)	-0,17	(-0,15)
Saoedi-Arabië	1,55	(1,48)	0,21	(0,43)	-0,29	(-0,04)
Senegal	-0,06	(-0,17)	-0,29	(-0,29)	-0,63	(-0,59)
Sierra Leone	0,60	(0,51)	-0,35	(-0,41)	-0,70	(-0,70)
Singapore	0,00	(0,00)	-0,21	(-0,19)	-0,23	(-0,04)
Somalië	0,80	(0,68)	-0,33	(-0,38)	-0,59	(-0,06)
Spanje	-0,72	(-0,83)	0,20	(2,04)	0,39	(1,77)
Sri Lanka	0,40	(0,32)	-0,35	(-0,38)	-0,35	(-0,29)
Soedan	-0,28	(-0,37)	-0,30	(-0,34)	-0,65	(-0,63)
Syrië	-0,14	(-0,23)	-0,27	(-0,33)	-0,41	(-0,34)
Tanzania	0,04	(-0,07)	-0,34	(-0,38)	-0,54	(-0,51)
Thailand	-0,27	(-0,37)	-0,24	(-0,18)	-0,11	(0,12)
Togo	-0,03	(-0,13)	-0,37	(-0,45)	-0,11	(-0,12)
Trinidad a.T.	0,90	(0,88)	-0,15	(0,02)	0,23	(0,61)
Tunesië	-0,22	(-0,36)	-0,28	(-0,27)	0,16	(0,33)
Turkije	-1,14	(-1,24)	-0,01	(0,25)	-0,20	(0,26)
Uruguay	-0,51	(-0,60)	-0,29	(-0,30)	-0,08	(0,22)
Venezuela	0,79	(0,74)	1,07	(2,50)	0,27	(1,11)
Vietnam, N-	0,00	(0,00)	0,00	(0,00)	0,00	(0,00)
Vietnam, Z-	-0,08	(-0,12)	-0,24	(-0,25)	-0,25	(-21)
Yemen D.R.	0,00	(0,00)	-0,15	(-0,18)	-0,16	(-0,13)
Yemen Rep.	0,00	(0,00)	0,00	(0,00)	-0,04	(-0,03)
Zaire	2,42	(2,28)	-0,18	(0,03)	-0,02	(0,04)
Zambia	2,01	(1,94)	-0,13	(0,00)	-0,14	(0,01)
Australië	-0,58		1,09		0,72	
België	0,26		0,16		0,94	
Canada	-0,72		4,38		0,85	
Denemarken	0,10		-0,16		0,71	
Duitsland BRD	-0,56		0,97		1,51	
Finland	-0,29		-0,26		0,66	
Frankrijk	-1,01		0,99		0,98	
Ierland	0,48		-0,18		0,37	
Italië	-0,86		2,52		0,43	
Japan	-1,13		0,36		1,38	

Landen	Afhank. v. handel		Fin.-techn. afh.		Ontwikkeling	
Nederland	0,65		-0,08		0,94	
Noorwegen	0,44		-0,19		0,70	
Nieuw Zeeland	-0,25		-0,13		0,68	
Oostenrijk	-0,34		-0,12		0,87	
Ver. Staten	-1,33		2,14		2,00	
Ver. Koninkr.	-0,56		2,18		0,68	
Zweden	-0,47		0,00		0,94	
Zwitserland	0,07		0,08		1,01	